

Lunds universitet
Kandidatuppsats i idé- och lärdoms historia
ILHK02
Handledare: Jonas Hansson
HT 2022

*”det är där min längtan vilar
innan den flyger hem.”*

En studie av användningen av ordet längtan i
Edith Södergrans tidiga diktning, i anknytning till
Arthur Schopenhauers viljefilosofi och konstsyn

Veronika Häggbon

Abstract

The poetry of Edith Södergran (1892-1923) had a major influence on literary modernism in Scandinavia. Still, both the literary works and the person behind them continues to intrigue. Edith Södergrans poems are to a great extent associated with the influence by Friedrich Nietzsche, and she was also drawn to the teachings of Rudolf Steiner, the founder of anthroposophy. However, in Södergrans early years as a writer, it is also known, that she read the works of both Immanuel Kant and Arthur Schopenhauer.

Many of her poems have already been interpreted as showing an influence from Arthur Schopenhauer. In this thesis I examine this influence through the use of the word “longing” (“längtan”) which is quite commonly used in Södergrans poems. Furthermore: “longing” can also be seen as an underlying theme, in many of her poems as well as in her own life. My main focus are ten of the early poems. Two of these are found among her very early poems in *Vaxdukshäftet* (written 1907-09); another two are found among the early poems in the posthumously published *Landet som icke är* (1925); four poems are from the debut collection *Dikter* (1916); the last two are from her second collection of poems *Septemberlyran* (1918).

Keywords: Edith Södergran, literary modernism, poetry, longing, Arthur Schopenhauer, philosophy of the Will, aesthetic contemplation

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Syfte och frågeställning	2
1.2 Källmaterial	3
1.3 Forskningsöversikt	4
1.4 Teori och metod.....	7
2. Schopenhauer och Södergran: ett sammanhang.....	10
2.1 Schopenhauer: viljefilosofi och konstsyn.....	10
2.2 Fakta om Edith Södergrans liv	12
2.3 De tre diktperioderna	12
2.4 Edith Södergrans läsning av Arthur Schopenhauer	13
2.5 Röster om temat längtan och andra teman i den tidiga diktningen	14
2.6 Utmaningar med tolkning av idéhistoriskt material i Södergrans diktning.....	16
3. Analys	19
3.1 <i>Vaxdukshäftet</i> : V. 229 och V. 230.....	20
3.2 <i>Landet som icke är</i> : ”Sjuka dagar” och ”Ingenting”	22
3.3 <i>Dikter</i> : ”Du som aldrig gått ut ur ditt trädgårdsland...”, ”En strimma hav”, ”Färgernas längtan” och ”Din längtan är ett hav...”	24
3.4 <i>Septemberlyran</i> : ”Vad är i morgon?” och ”Till en ung kvinna”	29
4. Sammanfattande analys.....	31
5. Avslutande diskussion.....	34
6. Käll- och litteraturförteckning.....	37

1. Inledning

Arthur Schopenhauers (1788-1860) filosofi har utövat ett enormt inflytande inom flera områden av det västerländska samhället. Den kom bland annat att influera Nietzsches filosofi och inspirera ett stort antal konstnärer och författare. Bland nordiska författare kan man märka inspiration från honom hos bland andra Edith Södergran och August Strindberg.

Schopenhauers stora verk *Världen som vilja och föreställning* utkom första gången år 1818, men det var först närmare och kring sekelskiftet som hans inflytande var allra störst. Som titeln antyder är världen enligt Schopenhauer uppdelad i å ena sidan föreställning, å andra sidan vilja. Svante Nordin skriver om Schopenhauers syn i *Filosofins historia*: ”Den värld som omger oss och som vi uppfattar med våra sinnen finns endast till för vår föreställning, den är en skuggvärld, en fenomenvärld, den är vad Indiens vise kallade ”Mayas slöja”.¹ Men världen är enligt Schopenhauer även *vilja*. Detta är den blinda kraften som är uppkomsten till allt liv.² Allt mänskligt liv är en del av denna framstörtande vilja, så är även all människans strävan, längtan, önskningar och begär. Konsten – liksom filosofin och viljeförnekelse genom helgonskap eller asketism – har en särställning inom Schopenhauers världsåskådning. Han menade att konsten, via den estetiska kontemplerationen, tillfälligt kan befria människan från viljans bojer.³

Denna uppsats fokuserar på några dikter ur Edith Södergrans tidiga författarskap. Södergrans tidiga diktning förknippas ofta med en melankolisk stämning och många dikter har tolkats som inspirerade av Schopenhauer. Mitt intresse utgick från att undersöka hur Södergrans tidiga diktning visade på denna inspiration. Då jag läste Södergrans *Samlade dikter* hade jag därför nyligen läst Schopenhauer, och lade märke till hur ordet längtan ofta återkom i dikterna. Detta uppfattade jag naturligtvis som en del av den melankoliska stämningen, men även som en konstnärlig bearbetning av Schopenhauers filosofi. Mot bakgrund av Schopenhauers återkommande, starka formuleringar om viljan och mänskligt strävande framstod det som mycket rimligt, och denna tanke stannade kvar hos mig, även om det i vissa dikter föreföll mindre sannolikt. Utgångspunkt för min undersökning är alltså att poeten Edith Södergran genom sin användning av ordet längtan, ofta och på olika sätt relaterar till viljebegreppet hos Schopenhauer. Jag fokuserar särskilt på bildspråket i dikterna

¹ Svante Nordin, *Filosofins historia: det västerländska förnuftets äventyr från Thales till postmodernismen*, andra upplagan (Lund 2003), s. 444.

² Nordin, s. 444-445.

³ Nordin, s. 448-449.

för att belysa detta samband. Schopenhauers lära om viljan kommer att fokuseras, men av mycket stort intresse är även de dikter som berör filosofens konstsyn.

1.1 Syfte och frågeställning

En viktig utgångspunkt för min uppsats, som jag baserar både på uppgifterna från modern, dikterna och tidigare forskning, är antagandet att Edith Södergran verkligen var inspirerad av Arthur Schopenhauers filosofi, särskilt i den tidiga diktningen. Min undersökning utgår från antagandet att Edith Södergran genom sin specifika användning av ordet längtan även bearbetar och förhåller sig till Schopenhauers filosofi. Jag prövar mitt antagande genom att tolka användningen av ordet i några av dikterna och utvärderar sedan resultatet i en sammanfattande analys.

Jag undersöker hur denna inspiration avspeglas, i den specifika användningen av ordet längtan men till viss utsträckning även i det större diktsammanhanget. Ordet som sådant är vanligt förekommande, särskilt i den tidiga, men även i den övriga diktningen, och jag betraktar det som ett existentiellt centralt tema för både diktningen och hennes eget liv. Schopenhauers påverkan på diktningen har efterhand blivit mer och mer utredd. Forskare har även på olika sätt visat på längtans betydelse som en del av den känslomässiga stämningen i den tidiga diktningen, dessa tolkningar har gjorts av Ulla Evers och många andra. Även Södergrans direkta användning av ordet har till viss del blivit utredd, framförallt av Holger Lillqvist. Jag uppfattar emellertid en forskningslucka då det gäller den specifika användningen av ordet längtan, sett som en bearbetning av Schopenhauers läror. En del forskare har kanske uppfattat detta och ser det som underförstått. Hursomhelst verkar det inte ha legat i deras intressefokus. I den forskning jag tagit del av har jag inte funnit något tydligt uttalande om att hennes användning av ordet längtan kan ses som en bearbetning av Schopenhauers viljefilosofi, som ett sätt att bemöta och förhålla sig till hans läror. Jag anser att tidigare forskning inte uppmärksammar detta tillräckligt.

Uppsatsens syfte är att belysa den tidiga Södergrans användning av ordet längtan, sett i relation till, och som en direkt bearbetning av Schopenhauers viljefilosofi och konstsyn. Min huvudsakliga frågeställning är: vad kan utläsas i Edith Södergrans tidiga diktning, utifrån antagandet att poeten använder sig av ordet längtan i relation till Schopenhauers filosofi? Viktiga följdfrågor blir då: Hur beskrivs längtan? I vilka sammanhang återkommer ordet? Vilka adjektiv används för att beskriva ordet? Finns det några återkommande mönster i detta?

I denna uppsats fokuseras Södergrans användning av ordet längtan i anknytning till Schopenhauers viljefilosofi och konstsyn. Mitt intresse inriktar sig på hur Södergran ”experimenterar” med detta ord: jag vill visa hur det både kan ses som ett slags ställföreträdande ord för viljan, eller en del av det mänskliga lidandet men också som ett ord för skönhetslängtan eller för den estetiska kontemplerationen i sig. Min strävan är att finna det, i min mening, renaste uttrycket för detta i diktningen.

1.2 Källmaterial

Utifrån uppsatsens syfte undersöker jag i analysen tio dikter som valts ur Edith Södergrans tidiga diktning. Den tidiga diktningen, vilken närmare definieras i avsnittet ”Södergrans tre diktperioder”, kan kort sägas omfatta ungdomsdiktningen i *Vaxdukshäftet*, debutsamlingen *Dikter* (1916), samt de dikter som daterats som tidiga i den andra samlingen *Septemberlyran* (1918), och i den postuma samlingen *Landet som icke är* (1925). Analysen av dikterna i *Vaxdukshäftet* utgår från Ebba Witt-Brattströms utgåva som består av ett urval av sextioen dikter av ett material som ursprungligen består av 238 dikter.⁴ När det gäller övriga dikter används *Samlade skrifter 1, Dikter och aforismer* (1990).⁵ Det är den första delen av tre i en textkritisk utgåva av poetens samlade skrifter. Denna utgåva, redigerad av Holger Lillqvist, följer dikternas ordningsföljd i originalutgåvorna och inte den Gunnar Tideström satt i *Samlade dikter* (1949), som alla senare utgåvor följer. Dikterna är även, i den mån det är möjligt, tydligt daterade efter årtal. Den främsta anledningen till att jag valt denna utgåva är att den även innehåller de dikter som av förlaget uteslutits vid originalutgivningen. En stor del av dessa har Tideström vid sin omredigering förvisso redan återinfört i samlingarna vid utgivningen av *Samlade dikter* (1949), ”[...] med undantag för ett antal dikter som han bedömde som svaga [...]”.⁶ En av de åtta dikter som uteslöts ur debutsamlingen är med i analysen. Schopenhauers verk *Världen som vilja och föreställning* har jag valt i en utgåva från 1992 med ett förord av idéhistorikern Svante Nordin.

⁴ Edith Södergran, *Vaxdukshäftet – Edith Södergrans ungdomsdiktning, i urval av Ebba Witt-Brattström* (Stockholm 1997).

⁵ Edith Södergran, *Samlade skrifter 1: Dikter och aforismer* (Helsingfors 1990).

⁶ Södergran, *Dikter och aforismer*, s. 6.

1.3 Forskningsöversikt

I Gunnar Tideströms klassiska biografi *Edith Södergran* från 1949 finns uppgifter på att poeten under flera års tid intresserat sig för Kant och Schopenhauer. Detta har modern Helena Södergran berättat i en intervju.⁷ Tideströms biografi är viktig för all senare forskning, då den förutom inlevelsefull skildring av hennes liv och värdefull tolkning av många av hennes dikter även innehåller många ofrånkomligt nödvändiga faktakällor. 1949 utkom även Olof Enckells studie *Esteticism och nietzscheanism i Edith Södergrans lyrik*.⁸ I båda dessa tidiga verk behandlas inspirationen från Schopenhauer. Enckell har även utgivit *Vaxdukshäftet – En studie i Edith Södergrans ungdomsdiktning*.⁹ Även om deras tidiga insatser på flera sätt är värdefulla, har den senare Södergranforskningen överlag vänt sig mot den starka tendensen att tolka dikterna biografiskt. Ett framträdande verk från nittiotalet, som även kan stå som exempel på just detta, är Ebba Witt-Brattströms *Ediths jag – Edith Södergran och modernismens födelse*.¹⁰

Södergranforskningen har fortsatt att behandla poetens existentiella och filosofiskt färgade lyrik, och Schopenhauer nämns oftast som en viktig influens för den tidiga diktningen. Jag har inte mött någon forskning som fullständigt motsatt sig denna influens. Däremot finns det givetvis ofta ett flertal olika tolkningar, både av det större sammanhanget, och av en och samma dikt. Ett intressant exempel på när en enskild dikt tolkats i en annorlunda riktning än den vanliga är en analys av den välkända ”Ingenting”, som oftast tolkats som inspirerad av Schopenhauer; enligt Sverker Göransson och Erik Mesterton är den tydligt nietzscheansk.¹¹

Boel Hackmans avhandling *Jag kan sjunga hur jag vill – Tankevärld och konstsyn i Edith Södergrans diktning* (2000) behandlar Södergrans produktion från ungdomsdiktningen i *Vaxdukshäftet* och framåt, och Hackman fokuserar inte minst på inflytandet från Schopenhauer. Hon framhåller hur hans filosofi var en stark inspiration även för diktningen i *Vaxdukshäftet* och betonar att Schopenhauers betydelse för den konstnärliga diktningen i *Vaxdukshäftet* dittills varit helt outredd.¹² Boel Hackman skriver även i

⁷ Gunnar Tideström, *Edith Södergran*, andra upplagan (Stockholm 1991), s. 78.

⁸ Olof Enckell, *Esteticism och nietzscheanism i Edith Södergrans lyrik* (Helsingfors 1949).

⁹ Olof Enckell, *Vaxdukshäftet – En studie i Edith Södergrans ungdomsdiktning* (Stockholm 1961).

¹⁰ Ebba Witt-Brattström, *Ediths jag – Edith Södergran och modernismens födelse* (Stockholm 1997), s. 9-17.

¹¹ Sverker Göransson och Erik Mesterton, *Den orörliga lågan. Analyser av femton 1900-talsdikter* (Göteborg 1991), s. 11-15.

¹² Boel Hackman, *Jag kan sjunga hur jag vill – Tankevärld och konstsyn i Edith Södergrans diktning* (Helsingfors 2000), s. 92.

inledningen till *Jag kan sjunga hur jag vill att hon inte vill* "[...] argumentera mot att Södergrans erfarenheter av sjukdom och död kan ha haft betydelse för hennes konstnärliga utveckling. Men att betrakta hennes diktning som direkt avspeglade en biografisk verklighet anser jag vara reduktivt och missvisande."¹³ Jag delar till fullo detta synsätt.

Holger Lillqvist gör i avhandlingen *Avgrund och paradiset – Studier i den estetiska idealismens litterära tradition med särskild hänsyn till Edith Södergran* (2001) likaså en viktig insats för att idéhistoriskt contextualisera poetens diktning, och även här diskuteras givetvis både Schopenhauer och Nietzsche som viktiga influenser. Lillqvist har även tolkat poetens användning av ordet längtan, i en passage omnämnt som "detta södergranska honnörsbegrepp alltifrån debutsamlingen".¹⁴ Tolkningarna berör exempelvis "Dagen svalnar...": "mina smala axlars längtan", "Färgernas längtan": "Färgernas längtan är blodets", "Vierge moderne": "köttets längtan", och "Rosen": "fick dricka längtan".¹⁵ Hans tolkningar åskådliggör vad dessa kombinationer av "kropp" och "längtan" innebär; han ser det som "bild[er] för det särskilda andliga begär som härskar i Södergrans poetiska värld".¹⁶ Min undersökning fokuserar i huvudsak andra dikter än de där dessa speciella kombinationer förekommer, med undantag för "Färgernas längtan". Jag tolkar även "Din längtan är ett hav..."; en dikt som analyserats av Lillqvist och min metod, med särskilt fokus på ordet längtan – det ligger naturligen ofta inte i hans särskilda fokus – tillför något till diskussionen. Jens Kristian Andersen har i artikeln "Farvesymbolikken i Edith Södergrans debutsamling" visat hur längtan är kopplat till den blå färgen i poetens bildspråk.¹⁷ Utifrån artikelns grundläggande undersökning, där även rött kopplas till kärlek, svart kopplas till synd osv., tolkar han sedan ett antal valda dikter.

Några mer uttalat tematiska studier av Södergran har även tidigare gjorts. Johan Hedberg behandlar i avhandlingen *Eros skapar världen ny – Apokalyps och pånyttfödelse i Edith Södergrans lyrik* temat pånyttfödelse och undersöker hur detta tema samspelar med mytologiska motiv i dikterna.¹⁸ Ulla Evers undersöker skapandetemat i sin avhandling *Hettan av en gud. En studie i skapandetemat hos Edith Södergran* (1992) – dels i ett

¹³ Hackman, s. 11.

¹⁴ Holger Lillqvist, *Avgrund och paradiset – Studier i den estetiska idealismens litterära tradition med särskild hänsyn till Edith Södergran* (Helsingfors 2001), s. 93.

¹⁵ Lillqvist, s. 55-56, s. 70-71, s. 73-74, s. 130-131.

¹⁶ Lillqvist, s. 131.

¹⁷ Jens Kristian Andersen, "Farvesymbolikken i Edith Södergrans debutsamling", *Edda: nordisk tidskrift for litteraturforskning*, 73:1 (1973), s. 13-23.

¹⁸ Johan Hedberg, *Eros skapar världen ny – Apokalyps och pånyttfödelse i Edith Södergrans lyrik* (Göteborg 1991), s. 9-30.

djuppsykologiskt och jungianskt perspektiv, dels i ett idéhistoriskt perspektiv.¹⁹ Primärt ligger fokus för hennes forskning på Södergrans nietzscheanska period. När det gäller längtan som tema berör Ulla Evers även detta i artikeln ”När skapandet besegrade längtan och död i Edith Södergrans verk” i *Historiska och litteraturhistoriska studier* 67 (1992). Denna artikel, som alltså utgavs samma år som avhandlingen, avspeglar i förkortad version både idéerna och upplägget i *Hettan av en gud*, men längtan definieras här uttalat som ett tema och diskuteras i ett eget avsnitt, *Om längtanstemat*.²⁰ Denna forskning är mycket insiktsfull, men perspektivet behandlar inte Schopenhauers betydelse. Våra infallsvinklar på temat längtan skiljer sig även åt i det att hon, utifrån det jungianska perspektivet i *Hettan av en gud*, starkt betonar den psykologiska sidan. Jag delar hennes synsätt att temat som sådant återspeglar diktjagets känsloläge i den tidiga diktningen; Evers gör en mycket intressant analys av detta i sin artikel, där hon även relaterar temat till Södergrans egen livssituation. Min infallsvinkel är emellertid annorlunda då jag främst är intresserad av att visa hur användningen av ordet längtan kan belysa schopenhauerskt tankegods i den tidiga diktningen.

Forskningen hittills har på det stora hela alltså kartlagt sambandet mellan Schopenhauer - Södergran. Temat längtan hos Södergran, i förhållande till Schopenhauer är, i min mening, emellertid inte ett tillräckligt utrett forskningsspår. Tendensen som jag lagt märke till är snarare att känslan omnämns i diskussionen av en dikt, eller som en del av den melankoliska stämningen i den tidiga diktningen, vilket naturligtvis även är helt korrekt. Utifrån forskningsläget är en undersökning av detta tema i koppling till Schopenhauer således synnerligen motiverad. Sist men inte minst är det idéhistoriskt angeläget och intressant. Till allra största del är forskningen kring Edith Södergran skriven inom det litteraturvetenskapliga fältet – även om den förvisso även behandlar poetens idéhistoriska teman – men ett verk som hör till undantagen är idéhistorikern Jan Hälls mer biografiskt inriktade verk *Vägen till landet som icke är: en essä om Edith Södergran och Rudolf Steiner*.²¹ Ett viktigt verk från senare år, som gör upp med den länge rådande och förminskande bilden av Edith som den olyckliga, övergivna och lungsjuka poeten (även om annan forskning även bidragit till detta) är Agneta Rahikainens *Kampen om Edith – biografi och myt om Edith Södergran* (2014) vilket är baserat på Rahikainens avhandling. Här träder

¹⁹ Ulla Evers, *Hettan av en gud. En studie i skapandetemat hos Edith Södergran* (Göteborg 1992), s. 20.

²⁰ Ulla Evers, ”När skapandet besegrade längtan och död i Edith Södergrans verk”, i Helena Solstrand-Pipping (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 67 (Helsingfors 1992), s. 150-155.

²¹ Jan Häll, *Vägen till landet som icke är: en essä om Edith Södergran och Rudolf Steiner* (Helsingfors och Stockholm 2006).

en annan Edith fram: levnadsglad, humoristisk, social, beläst, resvan med mera, och Rahikainen betonar även hur hon på flera vis var en mycket sammansatt person.²²

1.4 Teori och metod

Jag fokuserar en idéhistorisk aspekt av ett stort tema hos Södergran; denna aspekt hör samman med en odiskutabelt viktig och bärande del av idéhistorien. Analysen innebär även en tolkning som baserar sig på lyrik. Utifrån detta har jag funnit ett lämpligt teoretiskt synsätt, hämtat från litteraturvetenskapens område: den tematiska kritiken. Den tematiska kritiken växte fram i Frankrike med inte minst Jean-Pierre Richard (1922-2019) som tongivande namn. Den är en del av den äldre hermeneutiska forskningstraditionen och är influerad av senare filosofiska riktningar som existentialism och fenomenologi. Min uppsats är inte en brett anlagd tematisk studie, men mitt synsätt harmonierar väl med den tematiska kritikens, och den har bland annat inspirerat mig vid utformningen av uppsatsens metod.

Då det gäller den mer specifika undersökningen av hur ordet längtan används är dikternas bildspråk i fokus, i detta sammanhang används även *Diktens bildspråk: teori, metodik, historik*²³ av Peter Hallberg och *Lyrikanalys: en introduktion*²⁴ av Lars Elleström. Syftet är inte att bestämt kategorisera eller till fullo förklara bildspråket, exempelvis de olika slags metaforer som möter läsaren. Min strävan är snarare att med hjälp av dessa verk få tillgång till terminologiska verktyg som synliggör olika diktsammanhang där ordet längtan finns med, och på så vis bidrar de till fördjupad förståelse i tolkningen.

Hedberg och Evers, som tidigare utfört större tematiska studier av Södergrans lyrik, refererar båda i respektive inledning till antologin *Hermeneutik* (1977) som ägnar ett avsnitt åt den tematiska kritiken. De framhåller bland annat att det finns flera sätt att förhålla sig till och utföra en tematisk analys. Avsnittet i *Hermeneutik* inleds med en inledande skrift av litteraturvetaren Roland Lysell. Den andra delen består av Lysells översättning av ”den första tematiska metoddeklarationen”²⁵: inledningen till Jean-Pierres Richards avhandling om den franska poeten Mallarmé. Lysell presenterar, utifrån Richards text, femton delar av ”ett metodiskt skelett”, flera av dessa har givetvis inre samhörigheter. Tre av dessa punkter är teoretiska utgångspunkter för min analys, men har även inspirerat min metod.

²² Agneta Rahikainen, *Kampen om Edith – biografi och myt om Edith Södergran* (Stockholm 2014), s. 402.

²³ Peter Hallberg, *Diktens bildspråk: teori, metodik, historik* (Göteborg 1982).

²⁴ Lars Elleström, *Lyrikanalys: en introduktion* (Lund 1999).

²⁵ Roland Lysell, ”Den tematiska kritiken” i Horace Engdahl, Ola Holmgren, Roland Lysell, Arne Melberg och Anders Olsson (red.), *Hermeneutik* (Stockholm 1977), s. 169.

Centralt inom den tematiska kritiken är att den betraktar en diktares produktion som ett enda stort verk.²⁶ Detta perspektiv har inspirerat min metod, men även min tolkning och analys av dikterna. Även om uppsatsen uppenbarligen inte behandlar Södergrans hela produktion, innebär detta synsätt i förlängningen att all information ses som sammanhängande delar vilket underlättat för mig att se återkommande mönster och skiftningar, i hur ordet längtan används, och att diskutera allt som viktiga delar av en större helhet.

En annan viktig teoretisk utgångspunkt är även att författaren inte är bortglömd. Lysell skriver: ”Influerad av existentialismen intresserar sig den tematiska kritiken för människan definierad av sättet att uppleva och ingripa i universum och sig själv”.²⁷ Detta perspektiv upplever jag som oerhört givande för att förstå Södergran, både som människa och konstnär, och det har varit en inspiration för flera av mina resonemang. Evers skriver å andra sidan om hur tematismens syn delvis kan härledas ur en romantisk tanketradition: “[...] den anser att författarens känslor och ”begär” finns närvarande i språket, i verket. Texten har därmed en intentionalitet, som författaren har investerat där, och som styr verkets struktur och skapar dess mening.”²⁸

Den tematiska kritiken var som nämnt även influerad av fenomenologin. Roland Lysell skriver i ”Den tematiska kritiken”: ”Det kroppsliga, fysiska, i texten står i centrum för Richard, liksom för Merleau-Ponty och Bataille. För att vara människa måste man ”tänka med hela sin kropp” enligt Mallarmé. För Richard har denna princip blivit allt viktigare.”²⁹ Även i fokus på det sinnliga finns ett starkt inflytande från Sartre och existentialismen.³⁰ I min studie innebär detta att jag har fokuserat på det sinnliga i dikten genom att försöka känna den med mina sinnen; uppleva den, se dess sceneri framför mig, känna in om dess helhet och delar är varma eller kalla osv. Det innebär även att jag generellt uppmärksammar sambandet mellan kroppen och dess omgivning i dikten, och jag reflekterar kring vad längtan innebär eller har som funktion i förhållande till detta. Jag gör givetvis inga anspråk på att utforska detta till fullo: för denna studie är det främst relevant att iaktta dessa samband utifrån ett schopenhauerskt perspektiv. Utöver dessa utgångspunkter är det likaså viktigt att tolkningen aldrig kan bli slutgiltig eller absolut.³¹ Detta är även det allmänna synsättet inom hermeneutik (tolkningslära).³²

²⁶ Lysell, s. 176.

²⁷ Lysell, s. 178.

²⁸ Evers, *Hettan av en gud*, s. 29.

²⁹ Lysell, s. 178-179.

³⁰ Lysell, s. 171-172.

³¹ Lysell, s. 180.

³² Arne Melberg, *Hermeneutik*, inledning, s. 10.

Då det gäller min metod står den i kontrast mot hur en sådan ofta ter sig inom den tematiska kritiken. För att beskriva den metod jag övergripande använder mig av i analysdelen, där jag fokuserar på användningen av ordet längtan, kan den jämföras med Richards målande ord, då han skriver om forskningens möjligheter: ”Litteraturforskningen kan på detta område ge sig in i undervegetationen, följa halvt igengrodda stigar, fördjupa sig i verkets undre skikt för att där upptäcka avslöjande och klara punkter. Den älskar underjordiska vägar.”³³ I min egen studie finner jag dessa ”avslöjande och klara punkter” genom att studera verket med ett utpräglat fågelperspektiv: jag riktar min blick mot ett av de mina ögon möjliga sätten för ett tema att koncentreras, i dess blommor på ängen (ordet längtan) och finner kunskap från ordens nära omgivningar. Ungefär som slutorden i dikten ”En fången fågel” ur *Dikter*: ”där karga små blommor i lysande färger/ vittna om livet, som trotsar och består.”³⁴ Detta är ett bildligt sätt att förklara min metod, som trots allt kanske inte alltid är så annorlunda jämfört med den som Richard talar om. Min konkreta metod skiljer sig alltså här tydligt gentemot den tematiska kritikens övergripande förhållningssätt. Min metod är praktiskt vald utifrån att den tjänar mitt specifika syfte. Ofta saknas givetvis även denna möjlighet att studera ett tema, utifrån själva ordet.

Som en förklarande bakgrund till analysen ligger del två, om det större idéhistoriska sammanhanget. Här förklaras Schopenhauers vilje- och konstfilosofi på ett övergripande plan. Därefter berättas kortfattat om Edith Södergrans liv, diktning och vad vi egentligen vet om hennes läsning av Schopenhauer.

De valda dikterna för analysen är: ur *Vaxdukshäftet*: V. 229 och V. 230, båda skrivna i december år 1908, ur de tidiga dikterna i den postumt utgivna *Landet som icke är*: ”Sjuka dagar” och ”Ingenting”, ur debutsamlingen *Dikter* (1916): ”Du som aldrig gått ut ur ditt trädgårdsland...”, ”En strimma hav”, ”Färgernas längtan” samt ”Din längtan är ett hav...”, vilken är en av några få dikter som blev uteslutna av förlaget innan publiceringen 1916, och slutligen dikterna ”Vad är i morgon?” och ”Till en ung kvinna” vilka är två av de dikter som senare daterats till 1916, ur den andra diktsamlingen *Septemberlyran* (1918). I analysen av dikterna prövar jag alltså mitt antagande. Jag tar upp tidigare forskning och jämför mina egna iakttagelser med tidigare, ofta mer omfattande, diktanalyser. I den sammanfattande analysen diskuterar jag bland annat de samband som kunde utläsas och utvärderar mina resultat.

³³ Jean-Pierre Richard, ”Mallarmés poetiska universum”: förordet, i *Hermeneutik*, s. 186-187.

³⁴ Södergran, *Dikter och aforismer*, s. 46.

2. Schopenhauer och Södergran: ett sammanhang

2.1 Schopenhauer: viljefilosofi och konstsyn

I detta avsnitt förklaras några grundläggande tankar inom Schopenhauers filosofi, hans viljefilosofi är central och denna hänger samman med konstsynen, som här ägnas särskild uppmärksamhet.

Detta är givetvis en mycket förenklad översikt över några väsentliga delar i ett omfattande filosofiskt system. Jag utgår i detta avsnitt från det stora huvudverket *Världen som vilja och föreställning*, och i uppsatsen som helhet är det nästan uteslutande även det jag hänvisar till, då det rymmer filosofens centrala tankegångar.³⁵ Man vet, vilket kommer visas i avsnitt ”Edith Södergrans läsning av Arthur Schopenhauer”, inte mer specifikt *vad* Södergran läste, vi kan endast sluta oss till *att* hon med stor tillförlitlighet läste filosofen. Schopenhauer gav även ut flera andra verk, bland dessa kan nämnas *Parerga och Paralipomena* (1851) vilket är ett tillägg till huvudverket – *Aforismer i levnadsvishet* utgavs som en del av dessa tillägg, och *De båda grundproblemen i etiken* (1841, andra utgåva 1860). Schopenhauers filosofi kan sägas tillhöra både den estetiska idealismen och nyplatonismen. Samtidigt var den mycket nydanande, särskilt genom läran om viljan, som starkt kommit att påverka västerländskt tänkande och varit betydelsefull för bland annat psykologins utveckling.

De grundläggande uppfattningarna i Schopenhauers filosofi kan utläsas redan genom titelns ord: *Världen som vilja och föreställning*. Schopenhauer menar att vår föreställning, hur vi uppfattar världen – genom tid, rum och kausalitet – inte visar oss hur världen egentligen är beskaffad. Viljan är, som nämnt i inledningen, den inre, blinda livskraften som styr världen och som allt liv har sitt ursprung i. Schopenhauer såg sin filosofi som en utveckling av Kants läror, viljan kan jämföras med Kants onåbara ”tinget i sig”. Schopenhauer menade emellertid att det är möjligt att komma i kontakt med viljan och detta sker genom den egna, fysiska kroppen. Schopenhauers filosofi har likheter med åskådningssätt inom österländsk religion, och han diskuterar även flera av dess synsätt och begrepp i sitt huvudverk, som Mayas slöja, Nirvana och Intet. Schopenhauer såg medlidandet som den högsta dygden.

Förutom Kant var även Platon en viktig läromästare för Schopenhauer, och om hans enorma betydelse för Schopenhauer vittnar rubriken för den tredje boken i huvudverket.

³⁵ Nordin, s. 442-443.

Verkets fyra delar är betitlade: (1) *Världen som föreställning*; Första betraktelsen: *Föreställningen underkastad Grundens lag: Erfarenhetens och vetenskapens objekt* (2) *Världen som vilja*; Första betraktelsen: *Viljans objektivation* (3) *Världen som föreställning*; Andra betraktelsen: *Föreställningen oberoende av Grundens lag: Den Platonska idén: Konstens objekt* (4) *Världen som vilja*; Andra betraktelsen: *När självkunskapen nåtts, bejakande eller negering av Viljan till liv*.

Världen som vilja och föreställning rymmer naturligt nog väldigt många ingående och nyanserade beskrivningar både av naturlivets och det mänskliga livets förhållande till viljan, och ett flertal ord används i beskrivningen av naturens och människans liv, som önskan, trang, ävlan, hopp och längtan. Det är, inom denna uppsats sammanhang, givetvis relevant att omnämna hur Schopenhauer själv använder ordet längtan - och även viktigt att samtidigt hålla i åtanke att Södergran mestadels läste filosofiska verk på originalspråket tyska medan min läsning har utgått från en svensk översättning.³⁶ Min läsning av huvudverket i översättning har dock gett mig uppfattningen att det där inte förekommer i någon större utsträckning: ordet *vilja* (i schopenhauersk mening) och liknande ord som viljande osv. är däremot, föga överraskande, ofta förekommande.

Schopenhauer menar, influerad av Platons idélära, att vi i kontemplerationen kommer i kontakt med tillvarons verkliga sammanhang, och detta tillstånd kan nås på flera olika vis: ”Denna idé förblir därvid oförändrad och en och samma: därför är det estetiska välbehaget väsentligen en och samma sak, vare sig det framkallas genom ett konstverk eller direkt genom åskådning av naturen och livet.”³⁷

I Tredje boken, med undertiteln *Föreställningen oberoende av Grundens lag: Den Platonska idén: Konstens objekt*, förklarar Schopenhauer hur konsten har kraften att, via den estetiska kontemplerationen, åtminstone tillfälligt befria människan från viljans fångenskap.

Men när vi av någon yttre anledning eller inre stämning plötsligt lyftas ut ur viljandets ändlösa ström, när kunskapen ryckes undan slavtjänsten under viljan och uppmärksamheten ej längre riktas på viljandets motiver, utan uppfattar tingen lösgjorda från deras relation till viljan, således betraktar dem utan intresse, utan subjektivitet, rent objektivt, fullkomligt hängiven åt dem, såtillvida som de blott äro föreställningar och ej såtillvida som de äro motiver: då har den på den första vägen, viljans, alltid sökta, men alltid flyende vilan med ens inträtt av sig själv, och vi befinna oss fullkomligt väl. Det är det smärtfria tillstånd, som Epikur prisade som det högsta goda och som gudarnas: ty vi äro då för detta ögonblick befriade från detta snöda viljetrang, vi fira sabbat i viljandets tukthusarbete, Ixions hjul står still.³⁸

³⁶ För tre passager med ordet längtan, Arthur Schopenhauer, *Världen som vilja och föreställning* (Nora 1992), Andra boken, § 23, s. 191, Tredje boken, § 52, s. 372-373, Fjärde boken, § 71, s. 570-571.

³⁷ Schopenhauer, *Världen som vilja och föreställning*, Tredje boken, § 37, s. 287-288.

³⁸ Schopenhauer, *Världen som vilja och föreställning*, Tredje boken, § 38, s. 289-290.

I Tredje boken beskriver han även ingående de olika konstarterna och deras särskilda kvaliteter. Schopenhauer förklarar här bland annat att målarkonsten och poesien är avbildningar av idéerna; musiken däremot är en ren avbildning av viljan. I avsnittet om Poesien förklaras: ”Uppenbarandets av den idé, som utgör den högsta graden av viljans objektitet, framställandet av människan i den sammanhängande följderna av hennes strävanden och handlingar, är således poesins stora uppgift.”³⁹

2.2 Fakta om Edith Södergrans liv

Edith Södergran föddes år 1892. Hon var barn till Helena och Matts Södergran. När hon var mycket liten flyttade Edith med sina föräldrar till Raivola på Karelska näset.⁴⁰ Edith började skolan år 1902, hon fick gå vid den ansedda tyska privatskolan Petrischule i S:t Petersburg.⁴¹ Samma år gick Helena Södergrans mor bort, och Helena och Edith övertog då resten av arvet efter fadern, en förmögen gjutare.⁴² Edith Södergran började skriva dikter mycket tidigt. Bevarad från skoltiden finns ungdomsdiktningen i *Vaxdukshäftet* med dikter skrivna år 1907-1909. Edith förlorade sin fader då han gick bort i tuberkulos år 1907.⁴³ Den första januari 1909 fick Edith beskedet att även hon drabbats av sjukdomen.⁴⁴ Under två långa tidsperioder under åren 1911-1914 bodde hon på sanatorium i Davos i Schweiz. Dess internationella miljö med tillgång till bibliotek på flera språk, konserter m.m. kan ha verkat som ett universitet.⁴⁵ Till följd av ryska revolutionen förlorade modern och Edith sin förmögenhet. Edith och modern bodde fortsatt tillsammans i Raivola. Edith gav ut fyra diktsamlingar: *Dikter* (1916), *Septemberlyran* (1918), *Rosenaltaret* (1919) och *Framtidens skugga* (1920). År 1923 gick Edith Södergran bort i tuberkulos, endast 31 år gammal.

2.3 De tre diktperioderna

Edith Södergrans diktning brukar alltsedan Tideströms biografi delas in i tre perioder. I beskrivningen av dessa perioder följer jag Johan Hedbergs sammanfattning i avhandlingen

³⁹ Schopenhauer, *Världen som vilja och föreställning*, Tredje boken, § 51, s. 352.

⁴⁰ Rahikainen, s. 38-41.

⁴¹ Rahikainen, s. 48-49.

⁴² Rahikainen, s. 40-43.

⁴³ Rahikainen, s. 43-44.

⁴⁴ Tideström, s. 47.

⁴⁵ Birgitta Trotzig, ”Edith Södergran”, i Lars Ardelius & Gunnar Rydström (red.), *Författarnas Litteraturhistoria*, del 2, (Stockholm 1978), s. 377.

*Eros skapar världen ny.*⁴⁶ Till den första perioden hör debutsamlingen *Dikter* (1916) och de tidigare skrivna dikterna i den postuma samlingen *Landet som icke är* (1925). Hit hör även dikter i *Septemberlyran* (1918) som daterats till 1916. Den första perioden består av många naturinspirerade dikter och kärlek är ett vanligt ämne.⁴⁷

Ungdomsdiktningen i *Vaxdukshäftet* (dikter skrivna 1907-09) har alltså av tradition inte räknats in i den första perioden, men Hedberg nämner ett par forskare som valt att inkludera den i sina egna definitioner av perioderna. Hedberg nämner här Ernst Brunner, som i sin avhandling delat in diktningen i ”tre dikteriska tillstånd” – alienation, elevation och sublimering – men i stort anges även Brunner följa de tre perioderna.⁴⁸ Hedbergs avhandling utkom 1991, forskningen har vid ett flertal tillfällen sedan dess även betonat *Vaxdukshäftets* betydelse; Boel Hackman konstaterar exempelvis: ”Edith Södergrans författarskap tar sin början i den opublicerade ungdomsdiktningen från åren 1907-1909 då författarinnan var mellan 14 och 16 år gammal.”⁴⁹ Med benämningen Edith Södergrans tidiga diktning avser jag i föreliggande studie diktningen i *Vaxdukshäftet* och ”den första perioden”.

Till den andra perioden, den så kallade Nietzscheanska perioden, hör resten av dikterna i *Septemberlyran*, *Rosenaltaret* (1919), *Framtidens skugga* (1920) samt de två mellersta diktgrupperna i *Landet som icke är*, med dikter skrivna år 1917-1919. Här beskriver Hedberg hur naturdiktningen till stor utsträckning ”ersätts av en kosmisk, ofta apokalyptiskt färgad diktning”.⁵⁰ Den tredje perioden innefattar de tio sista dikterna i *Landet som icke är*, skrivna under det sista året av Edith Södergrans liv. Här återkommer naturdiktningen, ”nu som en spegel av Guds vishet och beskydd.”⁵¹

2.4 Edith Södergrans läsning av Arthur Schopenhauer

Dessvärre finns det överhuvudtaget inte mycket sparad material som kan påvisa hennes influenser på ett konkret sätt. Edith Södergran önskade fortleva för eftervärlden endast genom sin diktning; bland annat fick hennes moder Helena Södergran ge löfte om att bränna dotterns dagböcker efter hennes död. Även de omstörtande händelserna kring det geografiska området hon kom ifrån – revolution, krig och evakuering – har gjort sitt till för att infria hennes önskning att i stort sett kvarleva endast genom sin dikt.⁵²

⁴⁶ Hedberg, s. 27-28.

⁴⁷ Hedberg, s. 27-28.

⁴⁸ Hedberg, s. 27-28.

⁴⁹ Hackman, s. 35.

⁵⁰ Hedberg, s. 28.

⁵¹ Hedberg, s. 28.

⁵² Trotzig, s. 377.

Tideströms biografi ger dock några viktiga upplysningar: modern Helena Södergran ska vid en intervju ha berättat att Edith läste Schopenhauer och intresserade sig för både hans och Immanuel Kants filosofi under flera års tid.⁵³ Då berättade hon även om hur dottern och hon själv påverkades av hennes läsning av filosofen: ”Schopenhauer fik hende til at se Menneskene saa skarpt, og det formørkede baade hendes og mit Sind”.⁵⁴ Några specifika årtal eller andra tidsangivelser anges emellertid inte alls. Vidare ger Tideström viktig information om en sparad anteckningsbok, ett tjockt häfte från skoltiden, som Södergran använde för att skriva in citat från olika författare, i sammanhanget återges en mängd författarnamn från olika länder; den mest återkommande är Goethe och tyska författare är även de mest citerade. Tideström nämner Schopenhauers *Parerga und Paralipomena* som ett verk ur vilket ”hon bl. a. sugit åt sig samma själsaristokratiska förakt för packet och samma förhärligande av ensamheten, som hon mött hos Nietzsche.”⁵⁵

I *Edith Södergran* berättas även om ett nedtecknat citat ur det nyss nämnda verket: ”Religionen sind Kinder der Unwissenheit, die ihre Mutter nicht lange überleben.”⁵⁶ (eng. ”Religions are the children of ignorance who do not survive their mother for long.”)

Tideström nämner inga fler citat från Schopenhauer, och i biografen nämns inte heller något annat av hans verk, vilket i sig naturligtvis inte innebär att hon inte läst *Världen som vilja och föreställning*, eller andra verk av filosofen. Det nedtecknade citatet behöver givetvis i praktiken inte heller innebära att hon faktiskt läst *Parerga und Paralipomena*; Tideström påpekar denna osäkerhet rörande alla citaten.⁵⁷ Denna anteckningsbok ger inga särskilda upplysningar när det gäller tiden; ofta har citaten inte heller skrivits in kontinuerligt efter varandra utan Edith Södergran ”tycks ha skrivit ned det hon ville minnas, på den sida i anteckningsboken, som händelsevis kom upp och hade ett ledigt utrymme”.⁵⁸

2.5 Röster om temat längtan och andra teman i den tidiga diktningen

Temat längtan följer, liksom flera av Södergrans andra teman, genom hela författarskapet. Södergrans diktning kan liknas vid en stor, färgrik, mångskiftande väv där olika teman går in i varandra och min snäva undersökning innebär med nödvändighet en förenkling av dess

⁵³ Tideström, s. 78.

⁵⁴ Tideström, s. 78.

⁵⁵ Tideström, s. 190.

⁵⁶ Tideström, s. 185.

⁵⁷ Tideström, s. 189.

⁵⁸ Tideström, s. 189.

komplexitet. Här kommer jag att presentera tidigare forskning av några av de teman som återfinns i den tidiga diktningen.

Redan i ungdomsdiktningen i *Vaxdukshäftet* återfinns ett flertal teman och motiv. Ebba Witt-Brattström påpekar, i förordet till utgåvan med sextioett dikter i urval, att "[m]ånga motivkretsar i *Vaxdukshäftet* går igen i det mogna författarskapet".⁵⁹ Hon syftar på de "melankoliska höstdikterna" i *Dikter* och förklarar vidare hur en del av dikterna i *Vaxdukshäftet* även kan ses som "förövningar till den magnifika jag-diktningen" i de tre senare diktsamlingarna.⁶⁰

Boel Hackman undersöker Schopenhauers betydelse för *Vaxdukshäftets* diktning i sin avhandling *Jag kan sjunga hur jag vill* (2000), vilken även behandlar de senare diktsamlingarna. Hon betonar att Schopenhauers betydelse för den konstnärliga diktningen i *Vaxdukshäftet* är helt outredd, även om man alltsedan Gunnar Tideströms och Olof Enckells arbeten utkom sett till hans betydelse för främst den tidiga diktningen. Hackman undersöker, bland mycket annat, även det apokalyps- och pånyttfödelse-tema som senare i författarskapet skall komma att vidareutvecklas, och nämner hur Johan Hedberg behandlat detta i *Eros skapar världen ny*. Hackman, som kartlägger Södergrans diktning i ett stort idéhistoriskt sammanhang, påpekar emellertid att temat hos Hedberg inte sätts i samband med den ryska symbolismen, vari apokalyps- och pånyttfödelse-temat var framträdande; detta berodde till stor del på det konfliktyllda läget och orättvisorna i tsarens Ryssland. Man föreställde sig – till skillnad från den kristna synen där apokalypsen innebär jordelivets slut – att apokalypsen skulle innebära en omvälvande nyordning av livet och samhället.⁶¹

Edith Södergrans debutsamling *Dikter* utkom 1916. Här återfinns ofta en melankolisk känsla i diktningen, både i de mer romantiska dikterna, i naturdikterna och även i de andra dikter som behandlar de existentiella frågorna. Ordet längtan återkommer ofta, men självfallet är även temat längtan som sådant ofta tydligt, utan att själva ordet finns med. Boel Hackman konstaterar att "[d]et pessimistiska inslaget i debutdiktningens livssyn liksom det dualistiska mönstret, fångenskaps- och främlingskapstemat, vittnar om Schopenhauers fortsatta betydelse för Södergrans diktning. Brist, längtan och begär är livets och skapandets drivkraft."⁶²

Ulla Evers har sedan tidigare visat på hur den ofta återkommande användningen av detta ord kan ses som en slags emotionell tendens i den tidiga diktningen som senare utvecklas i en

⁵⁹ Södergran, *Vaxdukshäftet*, avser förord av Ebba-Witt Brattström, s. 10.

⁶⁰ Södergran, *Vaxdukshäftet*, förord av Brattström, s. 10.

⁶¹ Hackman, s. 107-108.

⁶² Hackman, s. 132.

annan riktning under Nietzsche-perioden. Som en del av det övergripande emotionella stämningläget i den tidiga diktningen inger ordet, i kontrast till Nietzscheperioden, en känsla av brist: ensamhet, utanförskap eller otillfredsställelse. Ulla Evers skriver om längtanstemat i Södergrans diktningens första fas:

Temat längtan formuleras i debutsamlingen på flera sätt. Det kan gälla jagets längtan efter kärlek eller efter en gudstro eller en jag-identitet. Framför allt är längtan dock kopplad till jagets försök att komma ut ur instängdhet och fångenskap.⁶³

Både i avhandlingen *Hettan av en gud* och i den tidigare nämnda artikeln delar Evers in Södergrans diktning i tre faser och förklarar i respektive inledning vad som kännetecknar dem. Hon skriver att i *Dikter* ”uppträder dikternas ”jag” inte sällan med känslor av klivenhet, instängdhet och längtan. Jaget tycks hela tiden söka sitt Själv – enligt C G Jungs terminologi.”⁶⁴ Det är i artikeln ”Skapande, längtan och död” som Evers uttryckligen benämner längtan som ett tema, hon diskuterar det under rubriken ”Om längtanstemat”. Hon fokuserar särskilt dikterna ”Livet” och ”Jag såg ett träd” i anknytning till temat längtan och de begränsningar och tillkortakommanden mänskligt liv alltid innebär.⁶⁵ Temat längtan behandlas på ett mer övergripande plan, där det psykiska tillståndet är centralt, som i hennes diskussion av dikten ”Livet”: ”Den som talar i den här dikten är alltså fången i sitt eget oförlösta jag, ett jag som inte funnit sin rätta identitet, inte utvecklat någon tilltro till sig själv.”⁶⁶

2.6 Utmaningar med tolkning av idéhistoriskt material i Södergrans diktning

Tolkningen av idéinnehållet i Södergrans dikter är, som enstaka exempel redan visat, ofta inte okomplicerad. Denna problematik förklaras vidare i detta avsnitt.

Det är enligt min mening viktigt att poängtera att flera tolkningar ofta kan vara möjliga. Att så är fallet kan delvis enkelt förstås utifrån det faktum att de olika filosofiska synsätten i sin tur hänger samman. I sammanhanget vi här rör oss i är Schopenhauers filosofi, med Kant som viktig föregångare, en del av den estetiska idealismen och även av nyplatonismen. En annan aspekt som kan leda till olika tolkningar är även hur mer specifika motiv – hämtade från filosofiska verk – används, och vilken vikt man fäster vid detta i

⁶³ Evers, ”När skapandet besegrade längtan och död i Edith Södergrans verk”, s. 152.

⁶⁴ Evers, *Hettan av en gud*, s. 16.

⁶⁵ Evers, ”När skapandet besegrade längtan och död i Edith Södergrans verk”, s. 152-155.

⁶⁶ Evers, ”När skapandet besegrade längtan och död i Edith Södergrans verk”, s. 152.

tolkningen, om det ens uppmärksammas, vilket givetvis inte alltid är fallet. Ett exempel på ett sådant motiv är Schopenhauers spegelmetafor.⁶⁷

Ett filosofiskt samband som är viktigt att ta hänsyn till är det mellan Schopenhauer och Nietzsche. Södergran var som nämnt enormt influerad av Nietzsche och det finns inte några bestämda uppgifter på när Södergran faktiskt började läsa Nietzsche. Av diktningen, och brevväxlingen med Hagar Olsson, går det endast att säkert avgöra när detta inflytande blir som mest dominerande. Redan tidiga tolkningar har visat exempel på hur tidiga dikter som ”Färgernas längtan” (Tideström)⁶⁸ och ”Sjuka dagar” (Enckell)⁶⁹ använder bilder som kan ha inspirerats av Nietzsches. Den välkända dikten ”Ingenting”, som tillhör den första diktgruppen i *Landet som icke är*, har oftast ansetts inspirerad av Schopenhauer. Sverker Göransson och Erik Mesterton har däremot hävdad att dikten snarare har sitt ursprung i Nietzsches bejakande av livet.⁷⁰ Lillqvist läser även ”Vanvettets virvel” och relaterar den till det sublima hos både Kant och Schopenhauer, men han tar även upp exempel på hur denna dikt, av Hedberg i *Eros skapar världen ny*, tolkas som inspirerad av Nietzsche.⁷¹

Likheterna mellan Schopenhauers och Nietzsches filosofi är bland annat att de delar uppfattningen om viljan som livets grund, även om deras synsätt inte är helt identiska. Svante Nordin skriver i *Filosofins historia* om utgångspunkterna för Nietzsches filosofi: ”Vad som nu och alltid förenade honom med Schopenhauer var den tragiska livsuppfattningen, synen på livet som irrationellt, grymt, fyllt av lidande, bestämt av viljan snarare än av förnuftet.”⁷² Både *längtan* och *vilja* är två viktiga ord hos Södergran, som båda följer genom författarskapet. Denna uppsats fokuserar inte ordet vilja, men ordet finns med i bland annat dikten ”Mitt liv, min död och mitt öde”. Författaren och filosofen Lars Gustafsson analyserar denna dikt i *Strandhugg i svensk poesi*.⁷³ Denna odaterade dikt tillhör den tredje diktgruppen i *Landet som icke är* och bedöms ha skrivits någon gång under åren 1919-1920. Dikten återges i helhet.

⁶⁷ Lillqvist, s. 103-104. Lillqvist omtalar bruket av spegelmetaforen i ”Vanvettets virvel” och ”Den speglade brunnen”.

⁶⁸ Tideström, s. 81.

⁶⁹ Enckell, *Esteticism och nietzscheanism*, s. 96.

⁷⁰ Hackman, s. 106-107.

⁷¹ Lillqvist, s. 96, s. 103, s. 107.

⁷² Nordin, s. 458.

⁷³ Lars Gustafsson, *Strandhugg i svensk poesi: femton diktanalyser* (Stockholm 1976), s. 100-106.

Jag är ingenting än en omätlig vilja,
en omätlig vilja, men vartill, vartill?
Allting är mörker omkring mig,
jag kan ej lyfta ett halmstrå.
Min vilja vill blott ett, men detta ena känner icke jag.
När min vilja bryter fram, skall jag dö:
var hälsad mitt liv, min död och mitt öde.⁷⁴

Tydligt i dikten är hur ordet vilja återkommer gång på gång. Gustafsson ser på dikten som starkt influerad av Nietzsche och förklarar:

Ett av de stora idéinflytandena i Edith Södergrans dikt var filosofen Friedrich Nietzsche, som i likhet med sin lärare Schopenhauer hävdade att substansen i människan är en ren vilja. Nietzsches vilja är i själva verket mycket lik det som Sigmund Freud ett antal årtionden senare skulle kalla för "libidon" och som Stagnelius i sitt århundrade med ett annat århundrades språk kallade "makten att begära".⁷⁵

Gustafsson har förmodligen helt rätt i sak då han bedömer dikten som nietzscheansk; tolkningen är naturlig och sannolik då dikten tillhör den nietzscheanska periodens diktning. Men, om man endast utgår ifrån själva dikten blir det, enbart utifrån idéinnehållet, svårare att bestämt hävda ett nietzscheanskt inflytande framför ett schopenhauerskt då den även tydligt kan sägas återspegla den schopenhauerska uppfattningen om viljan.

Då det gäller konstsynen betonade Schopenhauer kontemplerationen medan Nietzsche särskilt var inriktad på skapandet i den dionysiska berusningen. Men även då det gäller dikter som förefaller "kontemplativa" finns det anledning att vara något försiktig med att ensidigt betona schopenhauerskt inflytande, då det gäller den tidiga diktningen. Lillqvist uppmärksammar i Nietzsches *Tragedins födelse* "[...] en platoniserande ådra i ordvalen som avslöjar Nietzsches nära beroende av Schopenhauer i detta tidiga verk, ett inflytande som även är påtagligt i den föreställning om avindividualisering som Nietzsche förknippar med det dionysiska ruset och med musiken."⁷⁶

Det är viktigt att ta hänsyn till dessa komplicerande sammanhang i den sammanfattande analysen. De ibland liknande synsätten kan stundtals göra det svårt att ensidigt argumentera för att Södergran influerats av Schopenhauer, då det gäller hennes användning av ordet längtan. Enligt min mening förefaller det dock mycket sannolikt att

⁷⁴ Södergran, *Dikter och aforismer*, s. 179.

⁷⁵ Gustafsson, s. 103.

⁷⁶ Lillqvist, s. 154.

Schopenhauer till stor del influerat Södergran när det gäller detta, eftersom hans verk på ett mycket utpräglat och återkommande sätt, betonar mänskligt lidande och strävande, men även den tillfälliga frigörelsen genom estetisk kontemplation. Mot denna bakgrund läser jag således i denna uppsats dikterna främst i ett schopenhauerskt perspektiv. I den sammanfattande analysen kommer jag dock att återigen beröra detta, i utvärderandet av rimligheten i mina tolkningar. Detta är ett avgörande moment i min strävan att finna det mest renodlade uttrycket för den schopenhauerska influensen.

3. Analys

I detta avsnitt gör jag tolkningar av hur ordet längtan används i tio dikter ur den tidiga diktningen. För det mesta kommer diskussionen att vara centrerad kring denna fråga och därför är det inte några fullständiga diktanalyser som genomförs, med undantag för dikten ”En strimma hav”. Jag kommer dock även att beakta den större helheten då det självklart är relevant både för att studera samband och för att göra enskilda iakttagelser.

I mina tolkningar av de olika sätt med vilka ordet längtan används, kommer Peter Hallbergs *Diktens bildspråk* och Lars Elleströms *Lyrikanalys: en introduktion* att stå för en viktig vetenskaplig orientering och vara kunskapskällor att ösa ur i flera olika diktsammanhang. För denna studie är de båda verkens diskussion om hur bildligt språket i grunden är, en grundläggande teoretisk utgångspunkt. ”Vi tänker med bilder och språkets visualitet är ett uttryck för detta tänkande”⁷⁷, skriver Elleström. Hallberg förklarar: ”Vårt dagliga språk är genomvävt av verkligt bildspråk, bilder som vi i varje fall vid minsta eftertanke också är medvetna om som bilder.”⁷⁸ De olika sätt med vilka litteraturen använder bildspråk kommer givetvis här särskilt i fokus. I det stora verket *Diktens bildspråk* förklarar Hallberg bland annat de teoretiska termerna för skillnaden mellan ”handlingsdriven” prosa, och poesi. Dessa termer behöver inte introduceras här, men hans diskussion utmynnar i ett för studien viktigt konstaterande: ”Poesi däremot, framför allt i sina lyriska former, är mera samlad och förtätad, inriktad på att gestalta en situation, en erfarenhet, en stämning. Bilden med sin förmåga att syntetisera vitt skilda föreställningar blir då ofta ett medel i koncentrationens tjänst.”⁷⁹ Hallbergs formulering är träffande, och min strävan är att försöka visa på hur ordet längtan i diktsammanhanget ofta används just på detta sätt. Analysen kommer vid flera tillfällen att visa på hur Södergrans användning av ordet längtan både är en

⁷⁷ Elleström, s. 82.

⁷⁸ Hallberg, s. 32.

⁷⁹ Hallberg, s. 77-78.

del av och samspelar med övrigt bildspråk i dikterna, och mina tolkningar fokuserar givetvis på inflytandet av Schopenhauers filosofi.

I *Lyrikanalys: en introduktion* presenterar Elleström de fyra olika varianterna av bildspråk: den vanligaste är metaforen och det är även den som i första hand kommer bli aktuell i flera av de olika dikttolkningarna. Det finns en mängd olika specialtermer för metaforer men de grundar sig alla i en "likhetsrelation".⁸⁰ Elleström betonar att det är "viktigt att inse att de kan finnas på många olika plan."⁸¹ Den mest uppenbara är liknelsen, där ett sakled och bildled binds samman med ett jämförelseord, som likt, liksom osv.; därefter följer metaforen utan jämförelseord, men med tydlig likhet.⁸² Min avsikt är inte att bestämt definiera bildspråket, utan endast att använda termer, som exempelvis metafor, som redskap i försöken att nå förståelse.

3.1 *Vaxdukshäftet*: V. 229 och V. 230

Min läsning av dikterna i *Vaxdukshäftet* utgår, som tidigare nämnts, från Ebba Witt-Brattströms urval om sextioett dikter. Jag har alltså inte gjort någon helhetsstudie av de 238 dikter som ingår i denna samling. Ordet längtan återfinns endast i tre av det urval av sextioett dikter jag studerat. Emellertid uppfattar jag att både ett existentiellt sökande och temat längtan, liksom flera andra teman, är mycket vanligt förekommande. Av särskilt intresse för min analys är dock framförallt två av dessa tre dikter.

Den första dikten för min analys är V. 229, daterad 11.12.1908. Det är en vacker naturdikt och beskriver ett nordligt vinterlandskap. Ordet längtan ingår i den fjärde strofen, och inger dikten en existentiell tyngd: "Var är då min eviga längtan? / Vart gå alla stormande tankar? / Det är vinden som griper dem alla/ Och strör dem kring nejden."⁸³

Här använder Edith Södergran orden "min eviga längtan" och "stormande tankar" och därefter kan vinden sägas befria diktjaget från dessa. Sett i ett schopenhauerskt perspektiv kan båda dessa uttryck ses som en slags bearbetning av filosofens tanke-system. De kan ses som en del av viljan, den kraft vi i schopenhauersk mening inte mer än tillfälligt kan befria oss ifrån, och som genomsyrar hela världsalltet. Samtidigt uttrycker dikten ett möte med naturen, där diktjaget redan kan sägas stå i samband med naturen genom adjektiven "eviga" och "stormande" som på två olika sätt visar på en samstämmighet med naturen självt. "Eviga" kan sägas visa på ett sammanhang större än det personliga och uttrycket "stormande" visar på

⁸⁰ Elleström, s. 82-84.

⁸¹ Elleström, s. 83.

⁸² Elleström, s. 83.

⁸³ Södergran, *Vaxdukshäftet*, s. 73.

likhet med vinden, som en del av naturen och dess krafter. Södergrans bildspråk har här likheter med den slags metafor som benämns naturbesjälning.⁸⁴ I denna dikt är det dessutom diktjaget självt som smälter samman med naturen. I linje med denna bild står Schopenhauers synsätt. Han menar att det djupt inom människan finns en känsla av samhörighet med hela världen; vår förvissning om världens oändlighet är oroande, men även upplyftande. Denna insikt gör ensamheten mer uthärdlig för den enskilde individen.⁸⁵ I *Jag kan sjunga hur jag vill* diskuteras inte dikten, men Hackman beskriver och tar upp exempel på hur naturdikterna i *Vaxdukshäftet* står i samband med Schopenhauer, men även med symbolismen. För konstnären hos Schopenhauer var naturen föremål för sökandet efter tillvarons inre sammanhang, och inom symbolismen såg man på naturen som en rik tillgång av meningsbärande budskap och symboler.⁸⁶

Den andra dikten som innehåller ordet längtan är den som följer direkt efter, alltså V. 230, daterad 17.12.1908. Dessa två dikter skrevs alltså med endast några dagars mellanrum. I denna andra dikt återfinns ordet två gånger, i första och sista strofen samt en gång i verbformen längtar. Den första strofen lyder: ”En diktare söker i världen/ En ort för sin längtan och tro, / Den bliver hans härliga tempel, / I vilket hans drömmar bo.”⁸⁷ Denna dikt kan, menar jag, sägas kretsa kring både diktarkallet och kärlekslängtan. Många dikter i *Vaxdukshäftet* berör förälskelse och kärlek, men andra teman, som diktarkallet är minst lika vanligt förekommande. Ibland kan de naturligtvis även, som i fallet med denna dikt, återfinnas samtidigt.

Olof Enckell skriver i *Vaxdukshäftet- En studie i Edith Södergrans ungdomsdiktning* om både V. 229 och V. 230, men diskuterar dem mot bakgrund av hennes eget liv. Under hösten 1908 fick hon efter en förkylning kvarhängande besvär, och Edith undersöktes. På nyårsdagen 1909 kom beskedet att hon drabbats av tuberkulos.⁸⁸ Dessa båda dikter har alltså skrivits under denna orofyllda tid, och för mig förefaller det tydligt vara så att innehållet i dem är en slags bearbetning av personliga upplevelser. Detta, menar jag, utesluter självfallet dock inte att poeten samtidigt behandlar och förhåller sig till tankar som låg i tiden. Hon skriver utifrån sin egen förståelsehorisont, och bearbetar som konstnär sitt material

⁸⁴ Elleström, s. 84-85.

⁸⁵ Hackman, s. 101.

⁸⁶ Hackman, s. 98.

⁸⁷ Södergran, *Vaxdukshäftet*, s. 75.

⁸⁸ Enckell, *Vaxdukshäftet – En studie.*, s. 276.

kreativt. Olof Enckell diskuterar även båda dessa dikter som uttryck för den unga Ediths starka vilja att, trots svårigheterna, ge sitt liv mening genom diktandet.⁸⁹

Även Hackman nämner dikt 230 i avsnittet ”En manlig musa”. Hon fokuserar på hur den, liksom andra dikter i *Vaxdukshäftet*, framhåller kärleken som en helt grundläggande inspirationskälla, men framhåller även att dessa dikter samtidigt uttrycker ett genomskådande av romantiska föreställningar, som i den tredje strofen som inleds: ”(Jag längtar att bygga mitt luftslott/ På vågen, melodisk och sval,”.⁹⁰ Den sista strofen lyder: ”Men månne jag finner hos honom/ En ort för min längtan och tro, / Där mina drömmar få vaggas/ Till vila i ostörd ro.” Hackman diskuterar alltså denna dikt främst i en specifikt romantisk kontext, men min uppfattning är att den lika väl går att relatera till den särskilda längtan efter en själsfrände som hon menar återfinns i *Vaxdukshäftet* och hos Schopenhauer. Det är ett sökande efter samhörighet hos den geniale konstnären; denna gemenskap skulle kunna lindra ensamheten.⁹¹

3.2 *Landet som icke är*: ”Sjuka dagar” och ”Ingenting”

Den postumt utgivna diktsamlingen *Landet som icke är* (1925) består, som tidigare nämnts, av fyra diktgrupper. Utifrån den första diktgruppen, som tillhör Edith Södergrans första period, diskuterar jag i detta avsnitt dikterna ”Sjuka dagar” och ”Ingenting”. Den välkända dikten ”Ingenting” har oftast tolkats som inspirerad av Schopenhauer och är därför, antagligen mer än någon annan av Södergrans dikter, förknippad med inspirationen från hans filosofi.

Dikten ”Sjuka dagar” är dikten som direkt föregår ”Ingenting” i samlingen. I den andra strofen återfinns ordet längtan: ”Jag vet att jag icke blir frisk, / längtan och trånsjuka bli aldrig bättre.”⁹² Detta påminner om användningen av ordet i ”Ingenting”: ”långa timmar av sjukdom/ och trånga år av längtan”.⁹³ I båda dikterna vävs längtan in i ett sammanhang av sjukdom, instängdhet och tristess. I ”Sjuka dagar” sätts längtan samman med trånsjuka: detta ord förstärker naturligtvis ”det sjukliga”. Sett i en schopenhauersk kontext kan orden sägas återspegla den mänskliga tillvarons lidande och bundenheten vid kroppen. Även i dessa två dikter är det tidsbundna i längtan mycket tydligt. I båda dikterna finns en uppfattning om att längtan inte går att frigöra sig ifrån. I ”Ingenting” kan man uppfatta att bundenheten vid längtan på sätt och vis är ännu fastare än den vid sjukdomen, vid en jämförelse mellan raderna långa *timmar* av sjukdom och trånga *år* av längtan. Enligt min uppfattning kan detta ses som

⁸⁹ Enckell, *Vaxdukshäftet – En studie.*, s. 277-280.

⁹⁰ Hackman, s. 44.

⁹¹ Hackman, s. 94-95.

⁹² Södergran, *Dikter och aforismer*, s. 169.

⁹³ Södergran, *Dikter och aforismer*, s. 169.

en schopenhauersk inställning som visar på hur fastbunden människan är vid viljan (längtan, begär, önskningar).

Det finns även ett intressant samband mellan de två dikterna, kanske inte minst känslan av tristess och leda i ”Sjuka dagar”, och Schopenhauers resonemang om leda i sitt huvudverk: jag återkommer till detta resonemang hos Schopenhauer även längre fram, angående dikten ”Din längtan är ett hav...”. I nedanstående citat är det relevant hur han använder uttrycket ”tom längtan” för att beskriva leda. Just denna passage återfinns dock i Tredje bokens förklaring av de olika konstarterna, här i fråga om musiken: Schopenhauer menar att musiken helt grundläggande skiljer sig från de andra konstarterna genom att inte vara en avbild av idéerna utan av viljan själv.

Liksom nu människans väsen består i att hennes vilja strävar, tillfredsställes och på nytt strävar och så i all oändlighet, ja, att hennes lycka och välbefinnande endast består i att denna övergång från önskan till tillfredsställelse och härifrån till en ny önskan går raskt undan, då uteblivandet av tillfredsställelsen innebär lidande, uteblivandet av en ny önskan tom längtan, l a n g u o r, leda (L a n g e w e i l e); så är, svarande häremot, melodins väsen ett ständigt avvikande, bortirrande från grundtonen på tusen olika vägar, ej blott till de harmoniska intervallerna, till tersen och dominanten, utan till alla toner, till den dissonerande septiman och de överskridande intervallerna, men alltid återvänder den slutligen till grundtonen. På alla dessa vägar uttrycker melodien viljans månggestaltade strävan, men alltid också tillfredsställelsen, genom det slutliga återfinnandet av ett harmoniskt intervall och i än högre grad av grundtonen.⁹⁴

I dikten ”Ingenting” finns ordet längtan med i diktens avslutande rader.

Vi böra älska livets långa timmar av sjukdom
och trånga år av längtan
såsom de korta ögonblick då öknens blommar.⁹⁵

Orden ”långa timmar av sjukdom och trånga år av längtan” används tillsammans och ställs mot den sista radens beskrivning av livets kortvariga stunder av lycka. Dessa sista rader ger en uppmaning om att älska livet, trots dess svåra omständigheter. Intressant att notera är hur raden ”och trånga år av längtan” verkligen fysiskt verkar inträngd mellan de två andra raderna, vilket kan sägas bidra till att förstärka det bildliga uttrycket. Längtan kan i min tolkning därför här även ses som en slags länk mellan livets långa plåga och den korta lyckan. Längtan kan inte helt ta bort smärtan men förbinder jaget till ett annat, större och bättre sammanhang. Precis som längtan ofta gör för människan.

I Tideströms biografi skildras kortfattat diktens stämning, några av diktens motiv och hur de hör samman med de schopenhauerska tankegångarna. Tideström förklarar även bland annat hur Södergran i ”Ingenting” såsom Schopenhauer avvisar självmordet.

⁹⁴ Schopenhauer, *Världen som vilja och föreställning*, Tredje boken, § 52, s. 372-373.

⁹⁵ Södergran, *Dikter och aforismer*, s. 169.

Enligt Schopenhauer innebär självmordet inte en resignation – en fullständig resignation är detsamma som verklig frigörelse, dödandet av livsviljan – utan tvärtom att ha alltför högt ställda krav på livet. Tideström beskriver Schopenhauers synsätt med orden: ”Endast den, som nått insikt om att tillvaron övervägande är lidande och otillfredsställd längtan, kan rätt uppskatta de få glädjeämnen livet erbjuder.”⁹⁶ Här berättas också om hur Schopenhauer illustrerar detta med hjälp av en berättelse med en ökenliknelse – en oas som beklagar sig över sin ensamhet i det öde ökenlandskapet blir talad tillrätta. Tideström menar att Södergran på ett liknande sätt avvisar självmordstanken i den ökenmetafor hon avslutar dikten med.⁹⁷

3.3 *Dikter*: ”Du som aldrig gått ut ur ditt trädgårdsland...”,

”En strimma hav”, ”Färgernas längtan” och ”Din längtan är ett hav...”

Edith Södergrans debutsamling *Dikter* utkom 1916. I min genomgången av temat längtan i denna samling fortsätter jag att huvudsakligen gå igenom dikterna i den ordning som de däri följer efter varandra.

Den stämmingsfulla dikten inleds ”Du som aldrig gått ut ur ditt trädgårdsland, har du nånsin i längtan vid gallret stått/ och sett hur på drömmande stigar/ kvällen förtonat i blått?”.⁹⁸ Enligt min uppfattning kan användningen av ordet, och hela bilden som målas fram i dessa ord, sägas beröra människans förmåga att ha fantasi om något som ligger bortom vardagen. Det är därför fullt möjligt att tolka både orden ”i längtan” och hela bilden som målas fram, som en slags ”försjunken” kontemplation. Både via direkta tankeassociationer, och då jag sinnligt försökt att känna in denna dikt, blir det mycket tydligt hur den i den första strofens kontemplation, består av en sval sida och i den andra strofen, en varm. Liknande beskrivningar, där även den blå färgen används, återkommer i dikterna ”En strimma hav” och ”Till en ung kvinna” som behandlas senare i denna analys. Färgen blå har även, som tidigare nämnts, kopplats till längtan hos Södergran. Tidigare analyser jag tagit del av fokuserar inte på denna del av dikten eller benämner det som en estetisk kontemplation, utan ser mer till själva budskapet i dikten som helhet. Boel Hackman menar att den stimulerar till ett liv i handling.⁹⁹

⁹⁶ Tideström, s. 79.

⁹⁷ Tideström, s. 78-79.

⁹⁸ Södergran, *Dikter och aforismer*, s. 28.

⁹⁹ Hackman, s. 148-149.

I den korta naturinspirerade dikten ”En strimma hav” är stämningen lugnt fridfull. Dikten återges här i helhet:

Det är en strimma hav, som glimmar grå
vid himlens rand,
den har en mörkblå vägg,
som liknar land,
det är där min längtan vilar
innan den flyger hem.¹⁰⁰

I denna mycket vackra dikt återfinns längtan i ett hoppfullt sammanhang. Med ett schopenhauerskt perspektiv visualiserar dikten den estetiska åskådningen: blickfånget vid havsstrimman är en sådan naturupplevelse som han ansåg väsentlig då det leder människan till ökad medvetenhet om tillvarons inre väsen. De sista orden i dikten ”innan den flyger hem” understryker det tillfälliga i kontemplerationen. Ordet ”flyger” för tankarna till en fågel vilket är en klassisk symbol för frihet eller hopp; i detta sammanhang befrielsen som återfinns i den lugna kontemplerationen. Men dikten kan samtidigt även sägas beskriva en av synsinnets karaktäriserande egenskaper, vilken ju faktiskt på sätt och vis är att kunna ”flyga”, att transportera vår blick blixtnsabbt inom synens räckvidd. Längtan ”vilar”. Detta står att jämföra med hur viljan träder tillbaka och ”vilar” vid en estetisk kontempleration: den är inte längre aktiv som förnufts-kunskap utan den rena, intresselösa kunskapen har trätt i dess ställe.

Även orden ”glimmar grå” står enligt mig i harmoni med det rena, intresselösa betraktandet i kontemplerationen i schopenhauersk mening. Viktigt i detta sammanhang är att inte ”reta” viljan: Schopenhauer har en negativ syn på stilleben föreställande mat, då dessa kan väcka aptiten hos betraktaren, samt retande, nakna eller halvnakna figurer inom konsten; han motsätter sig dock inte alls de antika figurernas nakenhet.¹⁰¹ I tolkningen av denna dikt har jag även försökt att sinnligt känna in den. Orden ”glimmar grå” för då mina associationer till renhet, skönhet, silver och kyla. Jag upplever hela dikten som ”sval”. Grått är dessutom en lugn färg som kan sägas visa på avsaknad av sinnesrörelse eller passion. Lillqvist sammanbinder även bildmotiv av kyla med ”den estetiska kontemplerationens oberördhet”¹⁰² i tolkning av dikterna ”Vanvettets virvel” (*Septemberlyran*) och ”Stormen” (*Rosenaltaret*).¹⁰³ Ordet ”vilar” för även tankarna till uttrycket ”vila ögonen på någonting” eller ”vila sin blick” vilket är i harmoni med diktens ”bild”. Även orden ”En strimma hav” är en bild som står i

¹⁰⁰ Södergran, *Dikter och aforismer*, s. 29.

¹⁰¹ Schopenhauer, *Världen som vilja och föreställning*, Tredje boken, § 40, s. 304-305.

¹⁰² Lillqvist, s. 104.

¹⁰³ Lillqvist, s. 103-104.

överensstämmelse med den estetiska kontemplerationens flyktiga natur: endast en skärva av den mänskliga erfarenheten som sådan.

I artikeln ”Edith Södergrans diktmontage *Dikter*” av Vesa Haapala beskriver han förkortat det centrala i sin doktorsavhandling, *Kaipaus ja kielto. Edith Södergranin Dikter- kokoelman poetiikkaa* (2005), (*Längtan och förvägran. Poetiken i Edith Södergrans Dikter*). Haapala visar på hur debutsamlingen, till skillnad från de senare samlingarna, ”formar sig till ett heterogent montage”.¹⁰⁴ Diktens stilistik och sinnesstämning beskrivs och Haapala visar hur den på flera sätt, även i användningen av ordet längtan, skarpt kontrasterar mot den följande dikten ”Gud”; denna dikt avslutas istället med orden ”gud är vad längtan kan förmå att stiga ned på jorden!”.¹⁰⁵

I ”Färgernas längtan” återkommer ordet längtan två gånger. Första gången så här: ”Färgernas längtan är blodets. Om du törstar efter/ skönhet/ skall du sluta ögonen och blicka in i ditt eget hjärta.”¹⁰⁶ Denna dikt uttrycker, vilket redan Tideström noterar, en koppling till Schopenhauer.¹⁰⁷ Filosofen menade att den estetiska åskådningen var väsentlig för människan. I ”Färgernas längtan” talar Södergran om att sluta ögonen men samtidigt om en inåtvänd blick: ”att blicka in i sitt eget hjärta”. Det kan därför inte uteslutas att Södergran i fråga om denna dikt hämtat inspiration från Tredje bokens § 38, där Schopenhauer talar om välbehaget i den estetiska kontemplerationen; det längre, tidigare anförda citatet (s. 11) tillhör även detta avsnitt. Här talar Schopenhauer även om ljusets och färgernas direkta påverkan på människans mående, som redan i sig själva påminner oss om möjligheten till kontempleration: ”Frånvaro av ljus gör oss omedelbart förstämnda; dess återkomst gör oss lyckliga: färgerna väcka omedelbart ett livligt välbehag [...]”.¹⁰⁸

I biografen *Edith Södergran* diskuterar Tideström ”Färgernas längtan” som ett exempel på en dikt där poeten är inspirerad av Schopenhauer, han menar att inspirationen från Schopenhauer här märks genom att hon liksom honom ”[...] förhärligar ensamhet, sundhet och tystnad”.¹⁰⁹ Tideström menar dessutom att dikten även visar på övergången till inflytandet av en ”kraftfullare viljefilosof”: Nietzsche. Detta förklarar han bero på att Södergran i denna dikt använder sig av ett av Nietzsches favoritord ”Vornehm” (sv. förnäm).

¹⁰⁴ Vesa Haapala, ”Edith Södergrans diktmontage *Dikter*”, i Arne Toftegaard Pedersen (red.), *På fria villkor: Edith Södergran-studier* (Stockholm 2011), s. 57.

¹⁰⁵ Haapala, s. 61-62.

¹⁰⁶ Södergran, *Dikter och aforismer*, s. 32.

¹⁰⁷ Tideström, s. 81.

¹⁰⁸ Schopenhauer, *Världen som vilja och föreställning*, Tredje boken, § 38, s. 294.

¹⁰⁹ Tideström, s. 81.

Formuleringen ”ett ensamt träd skall jag vara på slätten” förklarar Tideström också stamma från en lovsång till den ”ensamma, starka viljan” i Nietzsches *Also sprach Zarathustra* som får symboliseras av ett ensamt pinjetråd. Det är i dessa rader som ordet längtan återkommer ”ett ensamt träd skall jag vara på slätten, / träden i skogen förgås av längtan efter storm,”.¹¹⁰ Holger Lillqvist diskuterar dikten i *Avgrund och paradiset* och uppmärksammar hur själva orden om blodets längtan liknar orden ”mina smala axlars längtan” i ”Dagen svalnar...”: ”[...]ett uttryck för den södergranska utopin om en fusion av sinnligt och andligt, och därmed ytterligare en bild för den av jaget valda ”tredje” lösningen.”¹¹¹

Inom den tematiska kritiken betraktas ofta, som tidigare nämnt, en författares olika verk som en enda stor enhet. Lysell skriver om hur Jean-Pierre Richard läser poeten Mallarmés hela produktion på detta sätt: ”Allt är intentionalt och betydelsebärande. Abstrakta teorier och utgivna manuskript får samma status.”¹¹² ”Din längtan är ett hav...” är en av åtta dikter som innan utgivning blev uteslutna ur Edith Södergrans manuskript till *Dikter*.¹¹³ Dikten är alltså, i enlighet med Richards synsätt, lika viktig att undersöka som något annat: detta är även min övertygelse, men det skänker mig hursomhelst positiv uppmuntran. Det skall också nämnas att det är den enda av dessa åtta dikter där ordet längtan ingår. Den återges här i helhet:

Din längtan är ett hav över vilket du kan styra,
din längtan är en mark över vilken du kan gå,
varför skall du då fastsmidd och hjälplös stå
och stirra ut i det blå?
Det kommer en morgon som har en rödare rand
än alla de andra,
det kommer en vind som räcker dig sin hand:
ut och vandra!
Vi måste alla bort från våra gamla hem,
vi måste alla ut och följa en stjärna,
vi måste alla dit där nya solar blända,
vi måste dit där lyckans hjul sig vända
för att aldrig mera återvända...¹¹⁴

Havet kan enligt min uppfattning ses som en metafor för viljan, en enorm kraft vars fulla omfattning vi aldrig kan greppa.¹¹⁵

¹¹⁰ Södergran, *Dikter och aforismer*, s. 32.

¹¹¹ Lillqvist, s. 70-71.

¹¹² Lysell, s. 176.

¹¹³ Södergran, *Dikter och aforismer*, se förordet s. 5 och s. 58-61.

¹¹⁴ Södergran, *Dikter och aforismer*, s. 59.

¹¹⁵ Elleström, s. 82-85.

Schopenhauer ansåg inte att människan i realiteten har en helt ”fri vilja”, även om *viljan*, eller *viljan till liv*, som sådan är fri. Han diskuterar utförligt ämnet i Fjärde boken, § 55, ”Viljans frihet”. Märkligt nog finns här trots det ändå väsentliga tankar och formuleringar som skulle kunna ha inspirerat Södergrans ödesmättade skildring av livet i ”Din längtan är ett hav...”: ”Det människan egentligen och överhuvud taget vill, hennes innersta väsens strävan och det mål hon fullföljer i enlighet med denna strävan, det kan man aldrig ändra genom någon yttre inverkan på henne, genom upplysning.”¹¹⁶

Tidigare i analysen diskuterades även Schopenhauers syn på leda där jag anförde ett citat ur den Tredje boken. Redan tidigare i verket, i Andra boken återfinns en passage med liknande formuleringar, om viljans ständiga väg mot nya mål och hur djupt det präglar den mänskliga tillvaron, och om leda. Här används emellertid inte formuleringen ”tom längtan”:

[...]för att leken med den ständiga övergången från
önskan till tillfredsställelse och härifrån till nya
önskningar, vars raska takt kallas för lycka, vars
långsamma för lidande, skall underhållas och ej råka
i den stockning, som visar sig som fruktansvärd
livsstelnande leda, som en matt önskan utan något
bestämt objekt, som dödande l a n g u o r.¹¹⁷

Även dessa resonemang kan sägas relatera till Södergrans dikt med dess uppmaning till rörelse och handlingskraft: det är möjligt att hennes inspiration till dikten delvis hämtats härifrån. Enligt filosofen är viljan något som endast några få individer fullkomligt kan frigöra sig från. Schopenhauer kan, trots sin pessimism, här alltså sägas visa på en mer praktisk och jordnära inställning till livet och hur det bör levas, även om det här inte formuleras genom direkta råd eller anvisningar.

Intressant är även hur både den mänskliga blicken och det blå, vilket jag i tidigare dikter diskuterat i samband med den estetiska kontemplerationen, här får en både vardaglig och negativ klang genom uttrycket ”stirra ut i det blå”. Uttrycket är i allmän mening kopplat till dagdrömmande passivitet. I anknytning till detta är ett exempel ur Hallbergs diskussion om bildspråk intressant. Hallberg utgår från liknande talesätt: ”Den ursprungliga anledningen till sådana inarbetade kombinationer är numera svår att fastställa. Kanske har exempelvis blått som hoppets eller det bedrägliga hoppets färg något att göra med himlens blå.”¹¹⁸ Liksom vid läsningen av ”Du som aldrig gått ut ur ditt trädgårdsland...” blir det här tydligt hur dikten består av en första, kylig del och en varm andra del. Detta går även i linje

¹¹⁶ Schopenhauer, *Världen som vilja och föreställning*, Fjärde boken, § 55, s. 417.

¹¹⁷ Schopenhauer, *Världen som vilja och föreställning*, Andra boken, § 29, s. 252.

¹¹⁸ Hallberg, s. 64.

med Lillqvists tolkning, som analyserar dikten i *Avgrund och paradys*: ”Den tematiska kärnan i dikten består i att jaget (självbesvärjande) ser sin längtan förvandlad från passivitet och världsfrånvändhet till en aktiv och utåtriktad, men icke desto mindre radikalt transcendent hållning.”¹¹⁹ Andra intressanta iakttagelser är hur soluppgångens röda färg är kopplad till jagets pånyttfödelse men även till sinnlighet och sexualitet: ”[...]genom kreativ och kämpande längtan kommer även sinnligheten att i någon mening bli översinnligt realiserad.”¹²⁰ Lillqvist beskriver avslutningsvis hur dikten föregriper Södergrans senare omnipotenta hållning.¹²¹

3.4 *Septemberlyran*: ”Vad är i morgon?” och ”Till en ung kvinna”

I den andra diktsamlingen *Septemberlyran* (1918) återfinns några dikter som senare daterats till 1916, och de räknas alltså till Södergrans första period. Utifrån dessa dikter diskuterar jag i detta avsnitt de två dikterna ”Vad är i morgon?” och ”Till en ung kvinna”. Den sistnämnda dikten har en romantisk stämning medan ”Vad är i morgon?” har en mer utmanande ton.

”Vad är i morgon?” har, i likhet med många av Södergrans dikter flera liknande, upprepande meningar: ”Vierge moderne” är ett utpräglat exempel, en så kallad katalogdikt. En av dessa upprepande meningar lyder: ”Jag skall komma till dig med min gamla längtan i nya drag.”¹²² Här är det intressant att se hur denna formulering skarpt kontrasterar mot den upphöjda formuleringen ”min eviga längtan” i den första dikten, V. 229 i *Vaxdukshäftet*. Det är för mig oklart om formuleringen ”i nya drag” syftar på ett handlande, som i ett spel, eller fysiska drag, som i ansiktsdrag, kanske bådadera. Förändringen i orden som kan noteras i denna dikt, ”min gamla längtan”, kan jämföras med den tidigare iakttagelsen om förändringen i användning av ”det blå”, ”stirra ut i det blå”, i dikten ”Din längtan är ett hav...”. Detta anknyter till Lillqvists diskussion, i det att han iakttar en liknande förändring mellan ”Dagen svalnar...”: ”mina smala axlars längtan” och uttrycket ”köttets längtan” i ”Vierge moderne”: det sistnämnda har ”en mera pejorativ klang.”¹²³ Här består den eventuella kopplingen till Schopenhauer, liksom med dikten i *Vaxdukshäftet*, helt enkelt i själva bundenheten vid längtan, som en del av viljans begär och lidelser; något som man inte kan bli fri ifrån.

¹¹⁹ Lillqvist, s. 41-42.

¹²⁰ Lillqvist, s. 42.

¹²¹ Lillqvist, s. 42.

¹²² Södergran, *Dikter och aforismer*, s. 74.

¹²³ Lillqvist, s. 74.

Utifrån den tydliggörande analysen av ”En strimma hav ” är det intressant att uppmärksamma hur Södergran även i andra dikter använder sig av liknande bildsammanhang. I den romantiska dikten ”Till en ung kvinna” lyder det: ”Han skall skänka dig sitt hjärta, ett rike och alla vårens/ blommor, / och du ger honom din längtans lätta slöja som gör fjärran/ blå.”¹²⁴ Den lätta slöjan som ”gör fjärran blå” kan helt enkelt ses som att hon, genom sin kvinnliga skönhet och andlighet, helt enkelt förskönar och förbättrar hans liv; upphöjer det. Detta anknyter även till tidigare forskning om längtan, som hos Lillqvists ”andliga begär”.¹²⁵ Men i anknytning till Schopenhauer menar jag att ”längtans lätta slöja som gör fjärran blå” även kan ses som en metafor för den estetiska åskådningen över huvud taget. En grundläggande syn på tillvaron som läggs fram i *Världen som vilja och föreställning* är att världen som vi uppfattar den med våra sinnen är en illusion och Schopenhauer använder sig även, som tidigare nämnt, av hinduismens metafor ”Mayas slöja”, som beskriver just detta.¹²⁶ Då vi inträder i den estetiska kontemplerationen är vi, även om viljan momentant inte är aktiv, inte fullständigt befriade från själva föreställningen som sådan, vilket även tydligt framgår av det tidigare anförda, längre citatet där Schopenhauer förklarar tillståndet i den estetiska kontemplerationen. Det vi upplever kan kanske liknas vid en slags förtätning eller en slags förtydligande blick över tillvaron som, enligt min tolkning, märkligt nog, faktiskt kan jämföras med ytterligare en ”slöja”. Denna andra slöja förmedlar alltså sakernas tillstånd i ett renare, upphöjt, ”blåare” ljus. Detta menar jag kan ha varit en inspiration för Södergran.

Vid läsningen av denna dikt har jag, som med alla tio dikter, försökt att sinnligt känna in dess helhet och olika element. Liksom med ett par av de andra dikterna är även denna dikt tudelad med en ”kall” och en ”varm” sida. Utifrån detta inkännande av dikten uppfattar jag den som överensstämmande med den kinesiska filosofin om hur tillvaron balanseras av Yin och Yang, där mannen, kopplad till Yang, bland annat står för det varma, ljusa, aktiva och kvinnan, kopplad till Yin, för motsatsen: det kalla, mörka, passiva. I Andra boken nämner Schopenhauer Yin och Yang, men om Södergran verkligen hämtat inspiration ur denna lära kommer den sannolikt även från annat håll, då Schopenhauer endast beskriver dess helt grundläggande uppdelning av två krafter som styr tillvaron, i en passage om naturfilosofi som tillhör ett längre avsnitt om naturen.¹²⁷ Dikten avslutas med ordet ”oskiljaktigt” vilket även understöttar denna analys om Yin och Yang- influensen, då de tillsammans utgör tillvarons bärande och ”oskiljaktiga” helhet.

¹²⁴ Södergran, *Dikter och aforismer*, s. 75.

¹²⁵ Lillqvist, s. 131.

¹²⁶ Schopenhauer, *Världen som vilja och föreställning*, Första boken, § 3, s. 47.

¹²⁷ Schopenhauer, *Världen som vilja och föreställning*, Andra boken, § 27, s. 225.

4. Sammanfattande analys

I detta avsnitt skall jag kort sammanfatta de skilda situationerna i dikterna, hur längtan beskrivs och vilka mönster eller skillnader som kunde iakttas i samband med detta. Här utvärderar jag även mina iakttagelser och tolkningar. Jag försöker helt enkelt bedöma sannolikheten i att de olika dikternas användning av ordet längtan är präglad av hennes studium av Schopenhauer. Jag försöker även att bedöma var det mest renodlade uttrycket för denna inspiration återfinns, både i användningen av ordet längtan och i dikten som helhet.

Jag undersökte användningen av ordet längtan i två av dikterna i *Vaxdukshäftet* – analysen utfördes utifrån Ebba Witt-Brattströms urval av sextioett dikter. Därefter undersökte jag även två tidiga dikter ur *Landet som icke är*, fyra dikter ur debutsamlingen *Dikter*, varav en utesluten, och till sist undersökte jag två tidiga dikter i *Septemberlyran*. Utifrån analysen, som tog sin början i *Vaxdukshäftet* och fram till den sista dikten för studien i *Septemberlyran*, är det möjligt att följa hur längtan beskrivs och omnämns. Min strävan är att vara tydlig i beskrivningen av detta, även om likheter och inre samband naturligen går lite kors och tvärs genom dikterna.

Den tematiska kritiken var, som tidigare nämnt, påverkad av existentialismens idéer och intresserar sig ”för människan definierad av sättet att uppleva och ingripa i universum och sig själv”.¹²⁸ Redan i de två dikterna i *Vaxdukshäftet* märks, i användningen av ordet längtan och i diktsammanhanget, starka formuleringar som visar på en stor medvetenhet om hur det individuella står i samband med sin omgivning. I den första dikten, V. 229, användes uttrycken ”min eviga längtan” och ”stormande tankar”; i nära anknytning till detta studerades även diktjagets möte med naturen, och detta kan tolkas som en sammansmältning med naturen eller, i en schopenhauersk kontext, även som en estetisk kontemplation. I den andra dikten, V. 230, söker diktjaget: ”En diktare söker i världen/ En ort för sin längtan och tro”. Jag diskuterar detta främst i samband med Schopenhauers konstnärssyn; formuleringarna i dessa två tidiga dikter visar emellertid sammantaget på en upplevelse av stark anknytning till längtan och en medvetenhet om dess stora betydelse. Trots detta bedömer jag kopplingen till Schopenhauer i dessa två dikter som ganska diffus. Längtan beskrivs som upphöjd, den nästan ”sätts på piedestal”, på ett sätt som starkt påminner om romantikens diktning och dess sätt att betona känslolivet, inte minst i orden ”min eviga längtan”. Det finns självklart en möjlighet

¹²⁸ Lysell, s. 178.

att hon i sin gestaltning bearbetar den schopenhauerska viljan, som något vi inte blir fria från: ”en evig längtan”. Kanske är hon inspirerad av någon av de många diktare hon var förtrogen med. Sambandet är inte tydligt.

Analysen fortsätter med studiet av två av de tidiga dikterna ur den postuma diktsamlingen *Landet som icke är*: ”Sjuka dagar” och ”Ingenting”. Här är tillvarons fångenskap och det kroppsliga, sjukliga, påtagligt. Även här är bundenheten vid tiden givetvis också påtaglig (jfr ”det eviga”): i ”Sjuka dagar” beskriver diktjaget hur ”längtan och trånsjuka bli aldrig bättre” och i ”Ingenting” står formuleringen “långa timmar av sjukdom/ och trånga år av längtan”. I dessa användningar av ordet längtan, där tillvarons ofrihet betonas, uppfattar jag en tydlig koppling till Schopenhauers filosofi.

I debutsamlingen *Dikter* fokuseras användningen av ordet längtan i fyra dikter: ”Du som aldrig gått ut ur ditt trädgårdsland...”, ”En strimma hav”, ”Färgernas längtan” och ”Din längtan är ett hav...”. Diktanalysen visar efterhand, trots att den endast berör ett antal av dikterna med ordet längtan, hur användningen av ordet är mycket skiftande och komplext: ömsom som en beskrivning av ofrihet, ömsom i dess motsats, frihet och självförverkligande. I en schopenhauersk kontext kan man säga att hon använder ordet både för att beskriva själva viljan och hur den håller fast människan, men, i exempelvis dikten ”Färgernas längtan” även motsatsen: hur människan med sin förmåga till fantasi och estetisk kontemplation tillfälligt kan frigöra sig. I debutsamlingen går det även att fortsatt märka en mycket stor medvetenhet om det egna jaget och dess möjligheter ”att uppleva och ingripa i universum och sig själv”¹²⁹, som i dikten ”Färgernas längtan” och ”Din längtan är ett hav...”. Detta är en viktig insikt som visar att det finns stora nyanser även i den tidiga diktningen, diktjaget är långtifrån alltid melankoliskt eller maktlöst.

I *Diktens* ”Du som aldrig gått ut ur ditt trädgårdsland...”, ”En strimma hav”, men även i en av de två tidiga dikterna ur *Septemberlyran*, ”Till en ung kvinna”, återfinns formuleringar som visade på en uppenbar koppling mellan längtan, skönhet och den estetiska kontemplationen, och samtidigt till den blå färgen. Som tidigare nämnt har Andersen uppmärksammat kopplingen mellan längtan och den blå färgen.¹³⁰ Även dikten ”Färgernas längtan” tolkades som en framställning av en inåtblickande kontemplation, i likhet med tidigare tolkningar av denna dikt.

¹²⁹ Lysell, s. 178.

¹³⁰ Andersen, s. 13-23.

I diskussionen av dikten "Färgernas längtan" diskuterades schopenhauersk inspiration, men även nietscheansk. Denna dikt, och flera andra, visar av olika anledningar på ett sådant sammanblandat, eller otydligt samband, som var fallet med dikterna i *Vaxdukshäftet*. Det renaste uttrycket för inspirationen från Schopenhauer finns enligt min mening i dikten "En strimma hav". Jag har visat hur denna dikt, genom ordet längtan och dess andra inbördes, "svala" element, sammantaget skapar en tydlig bild av den estetiska kontemplationen. Den kristallklara tolkningen som kunde nås beträffande denna dikt kan enligt min mening ses som en klar indikation på att Södergran i sin diktning använde sig av ordet längtan som en mer direkt konstnärlig bearbetning av Schopenhauers filosofi. Något som i min mening även är mycket talande gällande denna dikt är att den är mycket enkel att förstå på ett mer direkt, intuitivt sätt; den förefaller djupt mänsklig, nästan naiv, som en bild av en naturupplevelse där man vilar sin blick vid horisonten. Enligt min uppfattning inbjuder emellertid Edith Södergrans användning av ordet längtan här till en tolkning av dikten i denna riktning, och tyder naturligtvis på en mer abstrakt reflektion från hennes sida.

I dikten "Din längtan är ett hav..." märks en stark framåtanda, liksom i den näst sista dikten "Vad är i morgon?", och förvisso även i "Du som aldrig gått ut ur ditt trädgårdsland...", även om det i den sistnämnda dikten inte låg i mitt fokus. I "Vad är i morgon?" ur *Septemberlyran* uppmärksammades hur det krassa uttrycket "min gamla längtan" visar på en ny ton som står att jämföra med det romantiskt klingande "min eviga längtan" i V. 229, den första dikten som studerades i *Vaxdukshäftet*. Användningen här kan dessutom ses som att hon är trött på sin egen inställning och behandling av ämnet längtan, här märks en självironi och en vilja att bryta upp. Detta står självklart även i linje med tidigare forskning kring Södergrans övergång till den nietscheanska perioden, där ett starkare jag framträder. Samma längtan – det går inte att bli fri från den – men den kan göras om, komma i "nya drag".

Sist men inte minst: analysen visar kontinuerligt, utifrån en diskussion av innehållet i, och utifrån citat hämtade från, huvudverket *Världen som vilja och föreställning*, hur Södergran på flera sätt kan tänkas ha hämtat inspiration från Schopenhauers filosofi.

5. Avslutande diskussion

Enligt den tematiska kritiken kan vi aldrig nå fram till någon slutgiltig tolkning.¹³¹ Detta synsätt, som överensstämmer med den allmänna uppfattningen inom hermeneutiken, delar jag till fullo. I *Brokiga iakttagelser* lyder även en av Ediths aforismer: ”Alla långa sanningsrötter äro misstänkliga, sanningen får man endast ut i korta brutna bitar.”¹³² Vid arbetet med denna uppsats har jag studerat blommorna i ordet längtan, det omgivande landskapet och har försökt att följa det större sammanhanget, ”rötterna”, men jag får ge henne rätt.

I min analys fokuserades dikter som innehåller ordet längtan, detta för att jag var intresserad av hur själva ordets användning på olika sätt förmår gestalta och förmedla ett tankeinnehåll som anknyter till Schopenhauer. Jag har fokuserat på poetens tänkande, hennes verklighetsuppfattning; den förståelse av världen hon skriver utifrån. Genom att kronologiskt fokusera på några få dikter och diskutera dem sinsemellan har jag försökt visa på den meningsfulla kontinuiteten i hennes konstnärliga skapande i detta avseende. Jag har, i enlighet med den tematiska kritiken, även betraktat de tio dikterna som beståndsdelar av ett enda sammanhängande stort verk, vilket på många sätt underlättat min analys. Intressanta samband och kopplingar har blivit synliggjorda.

Det finns många dikter som innehåller ordet längtan än dem jag har berört här, därför är analysen en begränsning. Andra dikter med ordet längtan som kunde varit intressanta att studera i detta perspektiv är ”Höstens dagar” och ”Gud”. Analysen har fokuserat på ordet längtan och inte omfattat liknande ord som saknad, önskan. Min iakttagelse är dock att dessa liknande ord inte förekommer så ofta. En svaghet med analysens fokus på ordet längtan är att det inte alltid medför en intressant eller kanske framförallt sannolik koppling till Schopenhauer. Det kanske även ibland kan sägas vara en slump att en dikt som innehåller ordet relaterar till filosofen, men min analys visade i flera fall det motsatta: det förefaller sannolikt att hon i sin användning av ordet ofta behandlar/relaterar till schopenhauerska tankegångar, som vid den tiden var högst aktuella.

I analysen diskuterar jag, med få undantag, dikterna utifrån mitt tydligt avgränsade perspektiv. Min avsikt med detta är givetvis inte att på något sätt göra andras tolkningar mindre giltiga eller värdefulla. Edith Södergrans eget liv var även präglad av

¹³¹ Lysell, s. 180.

¹³² Södergran, *Dikter och aforismer*, s. 125.

längtan. Det ligger som en slags grund för diktningen och avsikten är inte heller att förringa detta.

Kopplingen mellan Schopenhauer och längtan är att betrakta som ett av flera inspirationsspår – om än ett mer betydande sådant – i det större temat längtan. Och det finns givetvis även andra motiv och teman som inspirerats av hans filosofi, som jag i stort sett inte berört här. En annan svaghet är att min snäva analys i stort sett helt bortser från andra inspirationskällor som också kan vara sannolika. Men för studiens syfte har jag funnit det nödvändigt att fokusera på de intertextuella sambanden mellan Södergran och Schopenhauer och de som finns i Södergrans egen text.

Södergrans dikter är ofta komplexa, gåtfulla och ibland även motsägelsefulla, och jag är väl medveten om hur min undersökning ofta enbart fokuserar på en sida av poetens mångbottnade lyrik. Emellertid har studien, då det gäller temat längtan, både visat på kontinuiteten i användningen av ordet och samtidigt diskuterat olika slags användning och skiftning i mening. Vid läsningen av dikterna blir det, som nämnt i den sammanfattande analysen, tydligt att det finns en kontrastfullhet och tvetydighet i att längtan både kan ses som en slags fångenskap och en befrielse. Detta står dock i linje med både det dualistiska och paradoxala draget i diktningen, och dessutom är längtan ett abstrakt och mångbottnat begrepp redan i sig självt. Att hon som poet då bearbetar och experimenterar med ett sådant begrepp ter sig då inte så överraskande. Längtan får, liksom andra ord, olika förgreningar hos Södergran. Och även detta visar naturligtvis på begreppets komplexitet.

Även Schopenhauers filosofi har motsägelsefulla drag där hans ibland mer pragmatiska inställning till livet och hur det bör levas kan tyckas kontrastera mot den mörka livssynen. I diskussionen av dikten ”Längtan är ett hav...” diskuterades denna sida av Schopenhauers filosofi. Enligt min uppfattning är det även möjligt att Södergran, kanske inte minst då det gäller användningen av ordet längtan, simultant kan ha influerats av både Schopenhauer och Nietzsche, då deras synsätt delvis är liknande. Edith Södergran var en konstnär som med sin poesi både bearbetade intryck och skapade bilder. Som människa bar hon naturligtvis också precis som vem som helst med sig sina djupa intryck, erfarenheter och kunskaper hon fått sedan tidigare. Enligt min uppfattning är det därför troligt att hon långtifrån alltid skrev med en särskild filosofi i åtanke, utan helt enkelt utifrån sin förståelse av tillvaron. Edith Södergran var kanske inte heller okritisk i sin inställning till Schopenhauer, utan diktningen kanske snarare kan sägas avspegla schopenhauerskt material, men samtidigt innebära en bearbetning, med ett visst mått av motstånd, av dessa läror.

I anslutning till Schopenhauers estetiska lära känns det naturligt att påpeka det faktum att dikter i första hand inte är till för att vi ska ”förstå” dem utan uppleva dem, känna dem, få en estetisk upplevelse, kontempera dem. Schopenhauers konstsyn, och övriga delar av hans filosofi, är en bärande del av det idéhistoriska förloppet. Även om hans synsätt som sådant kan ifrågasättas på många olika sätt, är många tankar i hans filosofi än idag väldigt intressanta och hans litterära gärning är enormt värdefull. Under den tid då hans filosofi var som mest aktuell kom han att ha ett stort inflytande i världen, bland annat på konstnärer inom olika områden, och hans tankegångar fortsätter att påverka än idag. Den franske författaren Michel Houellebecq är ett framträdande exempel. Skriften *I Schopenhauers närvaro* (2017) berättar om hans omvälvande möte med Schopenhauer, och om hur djupt han påverkats av honom, samtidigt som den presenterar författarens kommentarer till stycken ur *Världen som vilja och föreställning* och *Aforismer i levnadsvishet*.¹³³

Många upplever i likhet med mig att många av Edith Södergrans dikter framstår både som oerhört levande och tidlösa. Den senare Södergranforskningen visar också, exempelvis de framställningar som utförts av Holger Lillqvist och Boel Hackman, hur det är möjligt att, än mer än vad som tidigare gjorts, kontextualisera och placera in hennes lyrik i de idéhistoriska sammanhangens tidsskede och utveckling. I år är det hundra år sedan Edith Södergran gick bort. Dikterna lever ännu. Med en liten ändring av slutorden i debutsamlingens sagolikt vackra ”En fången fågel”: *Ediths dikter vittna om livet; de trotsar och består*.

¹³³ Michel Houellebecq, *I Schopenhauers närvaro* (Lund 2020), s. 6-7, s. 18.

6. Käll- och litteraturförteckning

Källmaterial

Schopenhauer, Arthur, *Världen som vilja och föreställning*, Bokförlaget Nya Doxa, Nora 1992.

Södergran, Edith, *Samlade skrifter 1: Dikter och aforismer*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1990.

Södergran, Edith, *Vaxdukshäftet – Edith Södergrans ungdomsdiktning, i urval av Ebba Witt-Brattström*, Norstedts, Stockholm 1997.

Litteratur

Andersen, Jens Kristian, ”Farvesymbolikken i Edith Södergrans debutsamling”, *Edda: nordisk tidsskrift for litteraturforskning*, 73:1, Universitetsforlaget, Oslo 1973.

Elleström, Lars, *Lyrikanalys: en introduktion*, Studentlitteratur, Lund 1999.

Enckell, Olof, *Esteticism och nietzscheanism i Edith Södergrans lyrik*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1949.

Enckell, Olof, *Vaxdukshäftet – En studie i Edith Södergrans ungdomsdiktning*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1961.

Evers, Ulla, *Hettan av en gud. En studie i skapandetemat hos Edith Södergran*, Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet, Göteborg 1992.

Evers, Ulla, ”När skapandet besegrade längtan och död i Edith Södergrans verk”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 67, utgivna genom Helena Solstrand-Pipping, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1992.

Gustafsson, Lars, *Strandhugg i svensk poesi: femton diktanalyser*, FIB:s lyrikklubb & Tidens förlag, Stockholm 1976.

Göransson, Sverker och Mesterton, Erik, *Den orörliga lågan. Analyser av femton 1900-talsdikter*, Daidalos, Göteborg 1991.

Haapala, Vesa, ”Edith Södergrans diktmontage *Dikter*”, i Arne Toftegaard Pedersen (red.), *På fria villkor: Edith Södergran-studier*, Stockholm 2011.

Hackman, Boel, *Jag kan sjunga hur jag vill – Tankevärld och konstsyn i Edith Södergrans diktning*, Söderström & C:o Förlags Ab, Helsingfors 2000.

Hallberg, Peter, *Diktens bildspråk: teori, metodik, historik*, Esselte studium – Akademiförlaget, Göteborg 1982.

Hedberg, Johan, *Eros skapar världen ny – Apokalyps och pånyttfödelse i Edith Södergrans lyrik*, Daidalos, Göteborg 1991.

Houellebecq, Michel, *I Schopenhauers närvaro*, Ellerströms förlag, Lund 2020.

Häll, Jan, *Vägen till landet som icke är: en essä om Edith Södergran och Rudolf Steiner*, Svenska litteratursällskapet i Finland & Bokförlaget Atlantis, Helsingfors och Stockholm 2006.

Lillqvist, Holger, *Avgrund och paradiset – Studier i den estetiska idealismens litterära tradition med särskild hänsyn till Edith Södergran*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2001.

Lysell, Roland, "Den tematiska kritiken" Engdahl, Horace, Holmgren, Ola, Lysell, Roland, Melberg, Arne, Olsson, Anders (red.), *Hermeneutik*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1977.

Nordin, Svante, *Filosofins historia: det västerländska förnuftets äventyr från Thales till postmodernismen*, andra upplagan, Studentlitteratur, Lund 2003.

Rahikainen, Agneta, *Kampen om Edith – biografi och myt om Edith Södergran*, Bokförlaget Atlantis, Stockholm 2014.

Tideström, Gunnar, *Edith Södergran*, andra upplagan, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1991.

Trotzig, Birgitta, "Edith Södergran" i *Författarnas Litteraturhistoria*, Lars Ardelius & Gunnar Rydström (red.), Författarförlaget, Stockholm 1978.

Witt-Brattström, Ebba, *Ediths jag – Edith Södergran och modernismens födelse*, Norstedts, Stockholm 1997.